

LAKÓHELYI SZEGREGÁCIÓ ÉS MENTÁLIS TÉRKÉP SZEGEDEN (2008)

Bevezetés

A következő oldalakon a lakóhelyi elkülönülés vizsgálatának és a mentális térkép-elemzés kvantitatívabb válfajának ötvözésére teszünk kísérletet. A térbeli differenciálódás vizsgálatakor Anthony Giddens (1999) A harmadik út című művében leírt gondolata inspirált, miszerint nem csak a lefelé irányuló kirekesztés lehet káros egy demokratikus berendezkedésű társadalom számára, hanem az elitek önkirekesztése is. Éppen ezért a területi-társadalmi szegregáció Janus-arcúságára koncentrálnunk, amely fakadhat egyfelől a választási lehetőségek hiányából, ahogy az elkülönülés szándékából is. Mindkét opció nyilvánvalóan eltérő pozíciókat jelent az oktatásban, a lokális érdekérvényesítésben és általában az életesélyekben.

Tanulmányunkban a településen belüli szegregációt vizsgáljuk kvantitatív módszerekkel, reprezentatív szegedi mintán, melyet a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Tanszéke készített.

A Szeged Studies elnevezésű vizsgálat 2007 márciusában zajlott, több mint 2500 (18 év feletti, szegedi állandó lakhelyű) fő bevonásával. A standard strukturált kérdőíveket kérdezőbiztosok töltették ki a válaszadókkal személyes megkeresés során. A minta kiválasztása a Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal adatbázisából szisztematikus véletlen mintavétellel történt. Az elemszám megőrzésének érdekében a kieső főcímeket illesztett pótcímekkel helyettesítették úgy, hogy egyik választókerületben se csökkenjen száz fő alá a minta.

A kutatás módszerei

A kutatási célunk, hogy egy keresztmetszeti jellegű vizsgálat során leírjuk a szegedi népesség lakóhelyi elkülönülésének és mentális térképének jellemzőit, majd a szakirodalom segítségével magyarázatot adjunk a tapasztaltakra. Módszerünk a statisztikai másodelemzés a 2007-es Szeged Studies adatbázisán. Az elemzési egység esetünkben egybeesik a megfigyelés alapegységével, azaz az egyénnel, s ez megkönnyíti az értelmezést. Elemzésünk megbízhatóságát erősíti, hogy a kérdőíves kutatás használt változói korábban is

megbízható mérőeszköznek bizonyultak, továbbá az adatfelvételt felügyelet alatt dolgozó, képzett kérdezőbiztosok végezték. A véletlen mintavétel pedig garantálja, hogy a sokaság minden egyedének ugyanolyan esélye legyen a mintába kerülésre (Babbie 2003).

A minta a kritikus változókat illetően nem tér el szisztematikusan a populáció paramétereitől, tehát a felhasznált adatbázis a nem, az életkor és az iskolai végzettség tekintetében reprezentálja Szeged lakosságát. Az előbbi állítás alátámasztására a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott forrásokkal vetettük össze az adatokat.

A társadalmi csoportok területi eloszlásában tapasztalható különbségeket a Duncan házaspár (1973) által kidolgozott disszimilaritási indexszel mértük, amely azt mutatja, hogy két népességcsoport térbeli elhelyezkedése mennyiben tér el a szegregációmentes állapottól. „A számítás lényege abban áll, hogy két kiválasztott csoport területegységek szerinti százalékos megoszlásai területegységenkénti különbségeinek abszolút értékeit összeadjuk, és osztjuk kettővel” (Csanádi–Ladányi 1992:94, idézi Csizmady 2003). Az index értéke 0 és 100 között mozoghat – a teljesen szegregációmentes állapotban az alsó határérték felé mutat, míg a teljes elkülönülés esetén a felső irányába mozdul el (Cséfalvay 1994).

„Szokás az indexet olyan módon is értelmezni, mint azoknak a részarányát, akiknek más területegységekben kellene lakniuk ahhoz, hogy a két megoszlás egyenletes legyen. Abban az esetben, ha a két vizsgált megoszlás a sokaság két kiemelt csoportjára vonatkozik, disszimilaritási indexről, abban az esetben pedig, amikor egy kiemelt csoportot az összes többi csoport eloszlásával vetünk egybe, szegregációs indexről beszélünk” (Csanádi–Ladányi 1992:94, idézi Csizmady 2003). A disszimilaritási index képlete:

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^N \left| \frac{b_i}{B} - \frac{w_i}{W} \right|$$

Hipotézisek

Hipotéziseink megfogalmazásához a témába vágó szociológiai és szociálpszichológiai elméleteket, illetve a szegedi központi statisztikai adatokat vettük alapul. Kiindulópontunk, hogy (1) Szeged város népessége bizonyos – társadalmi rétegződést befolyásoló – tényezők szempontjából nem egyenletesen oszlik el a térben. Blau (2004) nyomán ilyen kulcsfontosságú attribútumnak tekintettük a nemet, az életkort, az etnikumot, az iskolai végzettséget, a foglalkozási csoportot, a családi állapotot, a jövedelmet és a lakás állapotát. Összefoglalva: a társadalmi rétegződés a térben válik igazán kézzel foghatóvá, mégpedig különböző szociálökológiai jelenségek – például a szegregáció – során. Feltételezzük, hogy (2) a legmagasabb szocioökonómiai státussal rendelkezők esetében erősebb térbeli koncentráció és egyúttal elkülönülés figyelhető meg, mint a középrétegek esetében.

Következő feltevésünk, hogy (3) a város társadalmi-térbeli szerkezete és a válaszadók mentális térképe eltér egymástól. Végül utána járunk annak, hogy (4) egy városrész negatív megítélése, elutasítása leggyakrabban valóban az etnikai sztereotípiákból ered-e.

A legfontosabb változók és fogalmak

A legfontosabb változókat a következőképp is lehet csoportosítani: 1. demográfiai és strukturális ismérvek (nem, életkor, iskolai végzettség stb.); 2. a lakóközre vonatkozó változók (városrészek, funkcionális tagozódás); 3. a mentális térképhez szükséges változók (városrészekre vonatkozó vélemények és sztereotípiák).

Az általunk használt legfontosabb fogalom a *szegregáció*, amelyet Szelényi Iván (1990:106) értelmezésében használunk: „Társadalmi szegregációnak nevezzük azt a jelenséget, ha a társadalmi rétegek (foglalkozási csoportok) a települések urbanisztikailag többé-kevésbé egységesnek tekinthető övezeteiben következetesen eltérő arányban laknak, vagyis azt, ha kedvezőnek minősíthető övezetekben a magasabb, a kedvezőtlen övezetekben az alacsonyabb állású rétegek élnek kiemelkedő arányban.”

Mivel a hagyományos városrészek szerinti területi felosztás sok esetben nehézkessé tette volna az egyes övezetek jellemzőinek összefoglalását, ezért átvettük a statisztikai hivatal felosztását. A *funkcionális tagozódás* kialakításakor a vizsgálandó körzetekhez tartozó definíciókat a népszámláláskor használt, illetve a területrendezéshez kapcsolódó fogalmak ötvözéseként határozták meg. Az így létrehozott zónák figyelembe veszik a geográfiai elhelyezkedést, az épített környezetet és a lakóépületek jellegét, valamint a térhasználatot (pl. lakóövezet, belváros stb.) (Kovács 2003). E változó létrehozásához a válaszadók által megjelölt tradicionális városrészt használtuk fel, amelyet a megkérdezettek saját lakóhelyükként megjelöltek. Előtte azonban ezt a változót is meg kellett „tisztítani”, melyhez a választókerületi kódokat²⁸ és az utcaneveket használtuk. A dolgozatban a városrészek és funkcionális körzetek szerinti területi csoportosítást egyaránt alkalmaztuk.

A szegregáció elméleti áttekintése

Az alábbiakban azokat a szociológiai elméleti törekvéseket mutatjuk be, amelyek kifejezetten a szegregáció jelenségét próbálják megmagyarázni.

Annak ellenére, hogy az irányzat alapjait Max Weber fektette le egyik nagyon jelentős tanulmányában, a *történeti-szociológiai* megközelítés sohasem tartozott a városszo-

²⁸ A választókerületi felosztást azért nem tartottam szerencsésnek, mert nem fedi le pontosan a hagyományos városrészeket.

ciológia homlokterébe. Weber a nyugati városfejlődésben is a kapitalizmus bölcsőjét látta, amelyben felbomlik a feudális előírtságok általi rend, ezért a nagyvárost „egyenek laza homokkupacaként” szemlélte (Nemes–Szelényi 1967). Ami ebből a távoli perspektívából nem volt látható – azaz a társadalmi szegregáció – azt e hagyomány követői mégis felfedezték, például Gideon Sjoberg a preindusztriális város kapcsán. Erdei Ferenc szintén úgy vélte, hogy a településstruktúra jellegét a társadalmi-történeti viszonyok egyedisége adja (Szelényi 1973).

A homokkupac-szemlélettel teljesen ellentétes alapgondolatot vall a *humán ökológia* klasszikus ága. E megközelítés fő képviselői – Robert E. Park, Ernest W. Burgess és Roderick D. McKenzie – összekapcsolták a társadalmi és a térbeni egyenlőtlenségeket. Összefüggést feltételeztek a társadalmi élet fizikai feltételei és a társadalmi kapcsolatok, a kultúra, a politika között. Park tézise ma is figyelemreméltó: *„a város nem csupán fizikai mechanizmus, nem egyszerűen művi létesítmény, hanem egyben különböző társadalmi intézmények, s azokhoz kapcsolódóan tradíciók, társadalmi szokások, attitűdök és érzelmek összessége”* (Nemes–Szelényi 1967:81). A klasszikus humán ökológia harmincas évekkel kezdődő hanyatlása a statisztikai-demográfiai elkötelezettségű *neoortodox ökológia* felemelkedésével teljesedett be.

Otis D. Duncan és Beverly Duncan (1973) szerint a társadalmat az ökoszisztéma részeként kell vizsgálni, mégpedig az „ökológiai komplexum” (fizikai környezet, népesség, technika, társadalmi szervezet) segítségével. Míg a klasszikus irányzat lényegét a településkutatásban, az esettanulmányokban kereshetjük, addig a neoortodox megközelítés makroszociológiai aspirációkat támaszt az ökológiával szemben, melyet interdiszciplináris elméletként képzel el. Szelényi (1973) úgy véli, hogy a nagygigényű elképzelésekből, mindössze a szegregáció és a vonzáskörzetek színvonalas, ám szimplán statisztikai leírása valósult meg.

A klasszikus humán ökológia korai kutatásai rámutattak a városövezetek létre, továbbá a területi egységek funkcionális differenciáltságára, népesség-összetételük különbözőségére. Elméleteiket városszerkezeti modellek (koncentrikus zónák, szektorok, többmagvú városmodell) formájában is megfogalmazták. McKenzie szerint a természetes övezetek kialakulása öt fő folyamat eredménye. A (1) koncentráció során egy népességcsoport aránya növekszik valamely városrészen belül. Idővel az egyre növekvő népességcsoport kialakítja élettevékenységének kereteit, társadalmi intézményeit és normáit, ez a (2) centralizáció. A (3) szegregáció során a városrész nemcsak területileg, hanem társadalmilag is „elkülönböződik” a város többi részétől. Egy új népességcsoport (4) inváziója esetén a régi egy ideig ellenáll, majd bekövetkezik a (5) szukcesszió, amellyel az újonnan érkezettek veszik birtokukba a területet. Végző soron a szukcesszió nem más, mint különböző tartalmú szegregációk egymásutánisága (Cséfalvay 1994, Szelényi 1973).

A szegregáció a népesség bizonyos elemeinek ökológiai megoszlásában tapasztalható egyenlőtlenséget igyekszik megragadni. Ez statisztikailag azt jelenti, hogy „egyes társadalmi csoportok – a saját összlétszámukhoz viszonyítva – a többi társadalmi csoporttól eltérő arányban, eltérő súllyal vannak jelen a város bizonyos területein” (Cséfalvay 1994:255). A klasszikus humán ökológia a szegregáció (és a többi ökológiai folyamat) meghatározásakor lényegét tekintve gazdasági szempontokat vizsgált (ahogy Burgess is az átmeneti övezet kialakulásának magyarázatakor), mint a lakbér és a telekár. A már bemutatott folyamatok törvényszerűsége abban áll, hogy ezek összefüggnek az eszközök és társadalmi értékek, társadalmi presztízs allokációjával. Walter Firey arra hívta fel a figyelmet, hogy ha csak az eszközök allokációjával számolunk, akkor a Boston központi negyedének, Beacon Hillnek rég slummá kellett volna válnia. Ehelyett a terület megtartotta magas presztízsét és nem esett át a szukcesszión. Firey magyarázata, hogy a szimbólumokat is lehet ökológiai változóként kezelni, összekapcsolva a város ökológiai folyamatait a társadalmi allokációs rendszerrel (Nemes–Szelényi 1967). Vélekedését később Herbert Gans is alátámasztotta.

A szegregáció mértékének meghatározásához – egyszerűsége miatt – leggyakrabban a Duncan házaspár által kidolgozott disszimilitási indexet használják az empirikus kutatásokban. Azonban meg kell jegyezni, hogy Eshref Shevky és Wendell Bell társadalmi övezet indexrendszerének aktualizált változatát szintén alkalmazzák a faktorökológiai vizsgálatoknál.²⁹

Mentális térkép a szegregáció vizsgálatában

Bár a mentális/kognitív térképezés nem kifejezetten a szegregáció kutatására szánt és használt módszer (valójában ennél sokkal többet rejt magában), a következőkben áttekintjük ennek elméleti lehetőségét.

Roger M. Downs és David Stea (2006:598) szerint „a kognitív térképezés olyan absztrakció, amely magába foglalja azokat a kognitív, illetve mentális képességeket, amelyek segítségével összegyűjtjük, rendezzük, tároljuk, valamint manipuláljuk a körülöttünk lévő térre vonatkozó információt.” A mentális térképezés egy (pszichikai) cselekvési folyamat, amely során az emberek a térre vonatkozó információkat megjegyzik, kódolják, raktározzák és dekódolják. A tevékenység eredménye a térbeli valóság tudati leképeződése. A városrészek reprezentációihoz, a mentális terekhez különféle asszociációk is társulnak (Letenyei 2006).

A szegregáció kutatása felől az egyik legfontosabb megállapítás, hogy egy település vagy táj a mentális térképekben különböző mozaikokra, *határokkal elkülönített* jelleg-

²⁹ A rendszer három indexet tartalmaz: „társadalmi státusz” (foglalkozás, iskolai végzettség), „urbanizáció” (termékenységi mutató, női foglalkoztatottság, családi házak aránya) és a „szegregáció” (etnikai csoportok ökológiai megoszlása) (Szelényi 1973).

zetes területekre bomlik. Egy határ – amelyet nem feltétlenül jelölnek a térképek – sajátos társadalmi-kulturális miliővel rendelkező területeket választ el egymástól. Eltérő szimbólumok jelzik az egyes csoportok által „felügyelt” területeket, ahol szabályozzák a belépési feltételeket. A különböző társadalmi csoportoknak más-más eszközei vannak a korlátok, határok felállítására és átlépésére is (pl. graffitik, térfigyelő kamerák, biztonsági kapuk stb.).³⁰ Ezek a térbeli keretek jellegzetes mintákat „programoznak” az ott tartózkodók viselkedésébe (pl. egy könyvtár vagy egy bevásárlóközpont esetében). A várostervezés gyakran tudatosan él bizonyos területek imázsának felépítésével és piaci pozicionálásával, építve a hozzájuk kötődő képzetekre, információkra. Mint azt a *gerrymandering*-jelenség mutatja, igen komoly visszaélésre ad lehetőséget, ha a „hivatalos” határokat szándékosan úgy alakítják ki, hogy abban valamilyen társadalmi csoport homogén egységet alkosson (pl. választási vagy beiskolázási körzeteknél) (Cséfalvay 1994, Ott 1996). Ennek veszélye különösen fontos társadalompolitikai eszközzé avatja a szegregáció kutatását.

A mentális térképezés módszertana nem rendelkezik egységes elméleti kerettel, melyhez igazodhatna, éppen ezért a kutatók egyaránt élnek a kvalitatív, illetve a kvantitatív adatgyűjtés és feldolgozás lehetőségeivel. A *tisztán kvantitatív* adatfelvételek mindössze arra képesek, hogy bizonyos objektívnek tekintett térelemek (a Szeged Studies 2007 esetében városrészek) ismertségét mérijék, kiegészítve a megkérdezettek sztereotípiáival. Lehetséges *tisztán kvalitatív*, részvevő megfigyelés során történő adatgyűjtés is, vagy a *térképrajzoltatás* más módszerekkel való kombinálása (pl. interjú vagy kérdőív). A *kötetlen felidézés*-elvű rajzoltatás mellett/helyett hasznosnak bizonyulhatnak *kész térképekből vagy fényképekből* kiinduló mentális térképek is, melyek jó lehetőséget kínálnak a konstrukció feltárására is (Letenyei 2006). Egy település lakóinak mentális térképét különösen életszerűvé, dinamikusá teszi a kapcsolathálózati-megközelítéssel való együttes alkalmazás (Letenyei 2001).

Ahhoz, hogy mentális térképről beszélhessünk, az adatgyűjtés során egyfelől a térre vonatkozó információkat kell gyűjtenünk, melyek mellett a megkérdezett véleményét tükröző analitikus adatokra is szükség van. Kevin Lynch nyomán az első csoportba a következőket sorolhatjuk: (1) mentális terek neve és kiterjedése, (2) törésvonalak, határok, (3) tájékozódási pontok, (4) útvonalak, (5) csomópontok. A válaszadó véleményét nem csak nyílt végű kérdésekkel lehet kutatni, hanem az Osgood-féle szemantikus differenciál skálával is, amellyel relációkat is fel tudunk állítani (Letenyei 2006, Cséfalvay 1994).

30 A „kint-bent” és a „közel-távol” szembenállás lényeges dimenziója a bizonyosság és a bizonytalanság, melynek fokozatait Michel Crozier a hatalmi hierarchiával kapcsolta össze (Bauman 2002). Eszerint a tér és a társadalmi rétegek hierarchiája analóg egymással, ugyanis minél lejjebb megyünk a társadalmi ranglétrán, egyre zsugorodik a mindennapi mozgástér (aktivitási tér) és kognitív, észlelt tér (Cséfalvay 1994).

A mentális térkép és a hozzá közelálló alkalmazási területe – a rugalmas módszertani keretekhez híven – ugyancsak nagyon széleskörű. A településfejlesztési és tudományos célú kutatások mellett felhasználható az ingatlanpiaci elemzésekhez vagy különböző helyi relevanciájú szociálpolitikai és egyéb programok előkészítéséhez.

A Szeged Studies 2007 adatbázisában a megkérdezettre vonatkozó adatok mellett (nem, életkor, lakókönyék stb.) megtalálhatók a mentális térkép elemeire, a városrészekre, illetve az azokra vonatkozó tudáselemek és vélemények, tehát alkalmas a válaszadók mentális térképének szerkesztésére.

Városövezetek, társadalmi folyamatok (1960–1990)

A következőkben – a történetiséget hangsúlyozandó – Szelényi Iván Konrád Györggyel közösen végzett hatvanas évek végi empirikus kutatásából idézünk fel néhány gondolatot. Szelényi (1990) szerint Szeged fejlődése sokkal organikusabb, mint Pécsé, mivel a csongrádi megyeszékhelyen már a 19. század végén olyan városközpont alakult ki, amely képes egy száz-kétszázezres lélekszámú település központjaként funkcionálni.

Szelényi a várost urbanisztikailag nagyjából egységes övezetekre osztotta: városmag a (1) *belváros*, amelyet körülvesz az átmeneti övezet két szakasza, a (2) *leromló, avuló* és a (3) *zöldövezeti*, színvonalas szakasz, az (4) *ipari lakótelep*, a (5) külső gyűrűben lévő *családi házas telepek*, és az (6) *új lakótelep*. Az övezetek tulajdonságait három tényező szabja meg: a lakásosztály szerinti összetétel, funkcionális jellemzőik, és a történeti egységük.

Infrastrukturálisan fejlett a belváros, a javuló átmeneti zöldövezet és az új lakótelep – itt élt a népesség magasabb társadalmi státusú 40 százaléka (szellemi foglalkozásúak, vezető beosztásúak stb.). A maradék három övezetről, ahol a szegediek többsége lakott, ennek az ellenkezője mondható el. Az alacsony színvonalú területeken fizikai foglalkozásúak lakóhelyei voltak 70 százalékban, amelyek igazolták az övezetek közti társadalmi szegregációt.

A városban lezajlott mozgásfolyamatok nemhogy csökkentették az elkülönülést, hanem a lakáspolitikai révén még erősítették is. A magasabb státusúak új lakótelepi lakásokhoz jutottak, míg a fizikai dolgozók és a munkáscsaládok a külső családi házas övezetekben és a leromló átmeneti övezetekbe szorultak ki, ezzel egy időben a már avuló átmeneti övezet és az ipari lakótelepek további leromlását siettetették (Szelényi 1990).

Az 1980-as népszámlálás alapján a statisztikai hivatal szakemberei Szegedet kilenc építészeti és funkcionálisan elkülönülő részre osztották. Az elhatárolt egységek nagy

különbségeket mutatnak a beépítettség, a laksűrűség, a fejlődés iránya, a lakosság foglalkozása, korstruktúrája, lakásviszonyai stb. tekintetében (KSH 1983).³¹

Funkcionális tagozódás

Mint már említettem, dolgozatomban a tradicionális városrészek mellett a statisztikai hivatal területi beosztását is használtam. A funkcionális kategóriák alkalmazásának egyik előnye, hogy nem koncentrikus körök szerinti, „szervetlen” övezeteket határol le, hanem tekintettel van egy-egy környék építészeti, geográfiai és térhasználati jellegzetességeire is. A másik mellette szóló érv, hogy általa könnyebben kifejezhetők bizonyos összefüggések (pl. a Lakótelepek vagy a Falusias lakóövezet lakóinak iskolai végzettsége, jövedelme stb.). A területi csoportosító változót a hagyományos városrészek kódjainak aggregálásával hoztam létre. Az egységek elhelyezkedését az 1. ábra mutatja.

1. ábra

Szeged belső funkcionális tagozódása a 2001-es népszámlálás alapján

(Forrás: Mucsi et al 2007)

31 1. Belváros (történelmi városközpont); 2. Belső városrész; 3. Belső lakóövezet; 4. Külső lakóövezet (Hattyas-, Ságvári-, Béke- és Petőfitelep, Szentmihálytelek); 5. Lakótelepek; 6. Csatolt települések (Algyő, Gyálárét, Kiskundorozsma, Szőreg, Tápé); 7. Ipari terület; 8. Egyetemi városrész; 9. Külterület.

A minta összetételéből adódóan bizonyos területi egységekhez kisszámú eset tartozott, ezért ezek egy részét kizártam (Belterületi üdülőhelyek) vagy egyedi elbírálás alapján beolvasztottam valamely nagyobb egységbe (az Ipari övezetet a Falusias lakóövezettel, a Kiskerti üdülőket a Kertvárosias lakóövezettel). Végeredményképp az első hat kategóriával dolgozhattam.

A következő alfejezet szerepe, hogy egy általános képet nyújtson Szeged népességének fontosabb demográfiai jellemzőiről, amelyek tükrében a később bemutatott területi egységek markánsan eltérő jellegzetességei élesebben kirajzolódnak.

Szeged társadalmi összetétele

Népesség

Szeged Magyarország negyedik legnépesebb, egyúttal Csongrád megye legnagyobb városa. A statisztikai hivatal adatai szerint 2007. január 1-jén a lakónépesség 164 883 fő volt.

Jelentős a népességmozgás, mivel iskolavárosként magas az ideiglenesen itt tartózkodók száma, továbbá előfordulnak a külföldi munkavállalók is. Mindezek mellett fontos, hogy a külterületre, agglomerációba költözést a szociálisan hátrányos helyzetűek mellett magasabb társadalmi státusúak is előnyben részesítik, vállalva az ezzel járó napi ingázást³² (*Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2007*, a továbbiakban: ASZT).

A 2001-es népszámlálás szerint a népesség nemzetiségi és etnikai megoszlása: 93,5% magyar, 0,7% cigány, 0,6% német, 0,5% szerb, 0,2% román, 0,2% szlovák, 0,1% horvát, 5,9% egyéb. Esetünkben a cigány népesség száma a fontos, amely kb. 1100–1200 főre tehető.

A kilencvenes évektől csökkent a város lakossága, egyrészt a természetes népmozgalom negatívba fordult egyenlege, másrészt a vándorlási nyereség mérséklődése következtében. Sőt, a környező kisebb településekre többen költöztek a városból, mint fordítva. Ez a folyamat az olcsóbb és bővebb telekkínálat mellett az ipari foglalkoztatottságban jelentkező visszaesésnek is betudható, és egyben fontos magyarázat a megyeszékhely jelenlegi foglalkozás-szerkeztére vonatkozóan. Összefoglalva: a város népessége 1990 és 2001 között több mint másfélszer fővel fogyott. Ez a tendencia addig folytatódott, míg Szeged 2005-ig lakóinak 4 százalékát elveszítette, majd a 2005-ös 161 ezer főről két év alatt a népesség 165 ezer főre ugrott (KSH 2007). A következőkben a statisztikai hivatal és a Szeged Studies 2007 adatait összevetve megbizonyosodhatunk mintánk reprezentativitásáról is.

³² A KSH 2005-re vonatkozó adatai alapján a szegedi agglomerációs térség lakónépessége több mint kétszázezer fős (201 307 fő) (KSH 2005).

A nemek aránya és a korösszetétel

2005-ben Szeged lakosságának több mint 54 százaléka volt nő, számuk csaknem 14 ezer fővel haladta meg a férfiakét: ezer férfira 1188 nő jutott. A KSH (2007) adataiból kiemelendő, hogy nőtöbbslet mértéke a százezer főnél népesebb vidéki városokkal összevetve kiugróan magas, ezek szerint a csongrádi megyeszékhely a leginkább elnőiesedett.

A 2007-es Szeged Studies adatbázisában első ránézésre hasonló arányt fedezhetünk fel: a 2548 válaszadó 57,5 százaléka nő ($n=1466$) és 42,5 százaléka férfi ($n=1082$). Azonban a χ^2 -statisztikával végzett eloszlásvizsgálat alapján el kell vetnünk a nullhipotézisünket³³ ($\chi^2=12,821$; $df=1$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$), ezért súlyozással kell módosítani a nemi arányokon.

Szeged lakóinak korösszetételét – az országos tendenciával összhangban – leginkább a népesség öregedése határozza meg, amely az alacsony termékenységnak és az életkor kitolódásának köszönhető. 2005-ben a lakosság 13 százaléka volt 15 évesnél fiatalabb, 72 százaléka 15–64 év közötti és 15 százaléka 64 éven felüli volt. Az öregedési index a 2001-es 94-ről 115-re nőtt, tehát 2005-re az öregkorúak kerültek túlsúlyba (KSH 2007).

Az elemzett minta a 18 év alattiakra nem terjedt ki ezért nyilván más kormegoszlás jellemzi, mint a statisztikai hivatal adatait. Esetünkben a kerekített átlagéletkor 46 év ($N=2528$). A korcsoportokat úgy alakítottam ki, hogy megközelítőleg négy egyenlő részre osztottam a válaszadókat életkoruk szerint: az elsőbe a 19–32, a másodikba a 33–46, a harmadikba a 47–59 évesek tartoznak és végül a legidősebbek 60–75 évesek.

Keresztábra-elemzés során a férfiak esetében legfiatalabb korcsoportban a megfigyelt gyakoriság jelentősen meghaladta az elvárt gyakoriságot, mely azt mutatja, hogy a 19–32 év közötti férfiak nagyobb arányban szerepelnek a mintában, mint ahogy azt elvárnánk. A 47–59 éveseknél viszont ennek ellenkezőjét tapasztaljuk ($\chi^2=17,702$; $df=3$; $p=0,001$; $\alpha=0,05$; $N=2528$). Ha megnézzük a szegedi lakosság korfáját, láthatjuk, hogy a 20–34 évesek milyen nagy arányban vannak jelen, továbbá a nőtöbbslet a legfiatalabb korcsoportokat kivéve végig dominál.

Családi állapot

A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetételében az elmúlt évtizedek tendenciái 2001 és 2005 között is folytatódtak: a házasságkötések számának visszaesésével és a családalapítás idejének kitolódásával a házások aránya mindkét nemnél jelentősen csökkent, az özvegyek, a nőtlenek/hajadonok aránya nőtt (KSH 2007). A 2005-ös mikrocenzus és a 2007-es Szeged Studies adatainak megoszlását az 1. táblázat mutatja (vegyük figyelembe, hogy a KSH adatai a 15 éves és idősebb népességre vonatkoznak).

33 $H_0: P_H=0,46$; $P_n=0,54$.

Családi állapot	2005. évi mikrocenzus	Szeged Studies 2007
Nőtlen/hajadon	35%	27% (n=683)
Házass	42%	52% (n=1324)
Elvált	12%	14% (n=343)
Özvegy	11%	7% (n=182)
Összesen:	100%	100% (N=2532)

1.táblázat

Szeged lakosságának családi állapota két vizsgálat alapján

A családi állapot és a korcsoportok összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy a 19–32 évesek körében a nőtlenek/hajadonok aránya, illetve élettársi kapcsolatban élés a döntő, amely összhangban van az általános trenddel, miszerint a házassodás és családalapítás egyre későbbi életkorokra tolódik. A két idősebb korcsoportnál a házassok és az elváltak aránya magas, míg a 60 év felettiéknél a házassok mellett nagy arányban találunk özvegyeket, ezen belül 86 százalékban nőket ($\chi^2=1497,102$; $df=24$; $p=0,00$; $N=2519$). Mindkét mutató szerint erős pozitív együttjárás jellemzi a kort és családi állapotot ($\phi=0,771$; $C=0,611$).

			CSALÁDI ÁLLAPOT ÖSSZEVONT KATEGÓRIÁK SZERINT				Összesen
			nőtlen/hajadon	házass	elvált	özvegy	
KOR-CSOPORTOK	19-32 évesek	n	521	137	13	0	671
		%	77,6	20,4	1,9	0	100
	33-46 évesek	n	102	409	95	3	609
		%	16,7	67,2	15,6	0,5	100
	47-59 évesek	n	42	410	152	45	649
		%	6,5	63,2	23,4	6,9	100
	60 év felettié	n	17	362	81	130	590
		%	2,9	61,4	13,7	22,0	100
	Összesen:	N	682	1318	341	178	2519
		%	27,1	52,3	13,5	7,1	100

2.táblázat

A családi állapot egyszerűsített kategóriái korcsoportonként

Iskolai végzettség

Szeged népességének iskolázottsága a város nagyságrendjének és funkcionális szerepkörének megfelelően hagyományosan magas fokú. A 2001-es népszámlálás óta folyamatosan nőtt a magasabb szintű végzettségek száma, ezzel párhuzamosan csökkent azok aránya, akik az iskolaköteles korukig nem végeztek el az általános iskolát. 2005-ben a 18 éves és idősebb népességének már több mint 58 százaléka érettségivel, a 24 éven felülieknek 22 százaléka egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezett (KSH 2007).

A 2007-es mintában a válaszadók több mint harmada felsőfokú végzettségű, ugyanekkora hányada érettségizett, egyötöde rendelkezik szakmunkás vagy szakiskolai bizonyítvánnyal, és hozzávetőleg egytizedük végzett legfeljebb nyolc vagy annál kevesebb osztályt. Utóbbi kategória kiváltképp a 60 éven felüliekre jellemző, míg a legtöbb diplomást a 33–46 évesek között találjuk (a legfiatalabbak alkalmasint még ezután szereznek felsőfokú oklevelet). A szakmunkás és szakiskolai végzettség egyedül a 47–59 éveseknél kiugróan magas ($\chi^2=146,91$; $df=9$; $p=0,00$; $\alpha=0,05$; $N=2538$).

Gazdasági aktivitás és foglalkozási ágazat

Az elmúlt évtizedekben tapasztalható gazdasági aktivitás szerinti átrendeződés napjainkban nem változik jelentősen, így a 2005-ös mikrocenzus idején a foglalkoztatottak aránya 40 százalékos körüli volt. A munkanélküliek aránya emelkedett 2001-hez képest, 2005-re elérte a 4 százalékos (KSH 2007).

Az általunk elemzett mintában ennek épp az ellenkezőjét találtuk: a foglalkoztatottak aránya 57 százalékos ($n=1443$). Az eltérést egyfelől magyarázhatja a 18 év alatti lakosság hiánya is, de hipotetikusán azt is feltételezhetjük, hogy például a munkanélküliek, a háztartásbeliek és a szociálisan segélyezettek térbeli eloszlása jellegzetes mintázottsággal bír, amely rejtve marad a mintavételen alapuló vizsgálat során. Magyarán a hátrányos helyzetű csoportok néhány kisebb területi egységben (háztömbben, utcában stb.) koncentrálódnak.

A foglalkoztatottak számának csökkenése – a rendszerváltás után – a különböző mértékben érintette az egyes gazdasági ágazatokat. A termelő ágazatok részesedése jelentősen visszaesett, miközben a tercier szektor relatív súlya egyre növekedett. 2005-ben a Szegeden foglalkoztatottak 72 százaléka dolgozott szolgáltatási jellegű ágban, az ipar részesedése mintegy 27 százalékosra csökkent, míg mezőgazdaság az aktív munkaerő mindössze 2 százalékosának biztosít megélhetést.

Népsűrűség, laksűrűség

Az imént áttekintett alapvető demográfiai adatok segítségével egy általános, s egyúttal sematikus képet kaptunk Szeged társadalmi összetételéről mindeközben mellőzve

térbeliség dimenzióját. A továbbiakban a város össznépességének jellemzésétől – az egésztől a rész felé haladva – eljutunk az egyes városrészekig.

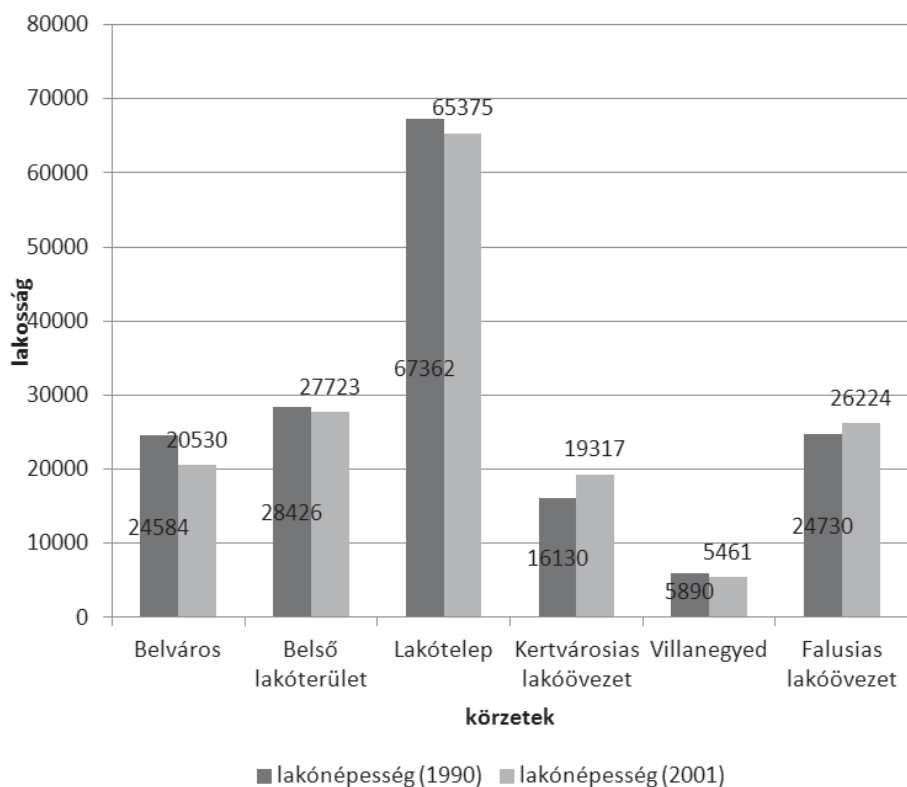
		Laksűrűség	
		alacsony	magas
Népsűrűség	alacsony	nagyvárosok peremén található kertes elővárosok	falvak
	magas	nagyvárosi luxus bérházak	nagyvárosok leromlott állapotú lakónegyedei

2. ábra

A népsűrűség és a laksűrűség összefüggése (Cséfalvay 1994:10 nyomán)

A tér – ebbe beleértendő a személyes, az aktivitási és az észlelési tér – olyan szűkösen rendelkezésre álló jószág, mely önmagában is befolyásolja a társadalmi rétegződést. Minél nagyobb egy területi egység nép- és laksűrűsége, annál kevésbé biztosítja az ott lakók számára a megfelelő személyes teret, annál alacsonyabb az ingatlanok piaci értéke és nem utolsó sorban a presztízse. A 2. ábra a két mutató összefüggését szemlélteti.

Szeged 2007-re számított népsűrűsége 587,1 fő/km². A lakásállományra vonatkozó legfrissebb adat 2005-ös, mely szerint 224 fő jut száz lakásra (KSH 2007). A szemléltetés kedvéért: a laksűrűségi mutató a Belvárosban a legkedvezőbb (1,89 fő/lakás), melyet 2,41 lakos/fővel a Belső lakóterület követ. A 3. ábra a statisztikai hivatal által meghatározott funkcionális városrészek népességváltozását mutatja.

3.ábra

A lakónépesség változása 1991 és 2001 között (Forrás: Mucsi et al 2007)

A lakónépesség két funkcionális városrészt kivéve (Kertvárosias és Falusias lakóövezet) mindenhol csökken. Ha ezt a jelenséget csupán a kedvezőtlen népesedési trenddel kívánnák magyarázni, magában nem állná meg helyét, mert a tapasztalt növekedéssel nem számol. Tímár és Váradi (2000) nyomán az egyidejű ellentétes folyamatok mögött feltételezhetünk egy közös faktort is: a kiterjedt alföldi városokban egyfajta „belső szuburbanizáció” zajlik, melynek során a városmaghoz közeli területek népessége csökken és a távolabb fekvő (de még településhatáron belül lévő) városrészeké nő.

A térbeli elkülönülés vizsgálata

Nem, életkor és etnikum

Strohmeier (2004) észak-rajna-vesztfáliai kutatásokra vonatkozóan leírja, hogy a szubur-banizáció nyomán az élethelyzet és az életmód növekvő polarizálódásának lehetünk tanúi, s a folyamatból egy konvergens szociális, etnikai és demográfiai szegregáció bontakozik ki. A legmagasabb szegénységi rizikót a gyermekeknél találjuk, illetve a gyermeküket egyedül nevelő anyáknál, akik általában „nem németek” és az eufemisztikusan csak „sajátos fejlődési igényűnek” nevezett szegényszigetekben koncentrálódnak. Ennek tükrében érdemes megnézni, vajon Szegeden is ezen változók mentén alakul-e ki a lakóhelyi elkülönülés.

A *nemek* és a területi egységek összefüggésének vizsgálata akkor nyer értelmet, ha olyan esetekről van szó, amikor a válaszadók nem élnek párkapcsolatban, ezért minden egyéb együttélési formát ki kell zárni a családi állapotra vonatkozó adatok transzformálásával. Azonban azt a feltételezést, miszerint a használt területi kategóriák és a nemek között korrelációs viszony állna fenn a keresztábra-elemzés eredményei nem támasztják alá.

A *családi állapotot* illetően a funkcionális tagozódás szempontjából állapíthatunk meg szignifikáns összefüggést: a nőtlenek/hajadonok, elváltak és a Lakótelepek között, illetve a házasok és a Kertvárosias lakóterület között ($\chi^2=42,762$; $df=27$; $p=0,028$; $\alpha=0,05$; $N=2493$).

A *korcsoportokat* tekintve a keresztábráról – a korrigált reziduális segítségével – azt olvashatjuk le, hogy a legidősebbek esetében a Belvárosban a megfigyelt gyakoriság jelentősen meghaladja az elvárt gyakoriságot – a statisztikai próba azonban nem szignifikáns.

A Szeged Studies kutatás során nem kérdezik a válaszadó etnikai kötődését, hanem a kérdezőbiztosoknak kell eldönteniük, hogy roma származású volt-e az adatközlő. 31 esetben (1,2%) ezt egyértelműen állították, további 39 személynél (1,5%) nem tudták meghatározni. Figyelembe véve a város kisebbségi megoszlását azt mondhatjuk, hogy a minta jól tükrözi a cigány népesség arányát. Az etnikum és a tradicionális városrészek összevetésében az Északi városrészt és Móravárost emelhetjük ki, azonban a cellákba eső elemszám nagyon alacsony (5 és 4), ráadásul a khi2-statisztika alapján meg kell tartanunk a nullhipotézisünket. Nem mutat összefüggést a funkcionális tagozódás szerinti vizsgálatunk, ezért feltételezhetjük, hogy a fenti esetekben nem beszélhetünk etnikai szegregációról.

Noha eredményeink nem igazolták Strohmeier tapasztalatait, más kutatásokból ismerünk olyan területeket, ahol az etnikum, a demográfiai jellemzők és a szociális helyzet összefonódva szegregációt alkotnak (pl. Móravárosban a Cserepes sor egy részén és Kiskundorozmán a 48-as átkötő út-Búza utca-Északi sor-Sziksósi út által határolt városrész [ASZT 2007]).

Iskolai végzettség

Az iskolázottság területi mintázottságát háromféle módszerrel vizsgáltuk: varianciaanalízissel, keresztábla-elemzéssel és a Duncan-féle szegregációs index kiszámításával.

A végzettség iskolai évekké alakításával, magas mérési szintű adatokkal is tudunk dolgozni, ezért lehetséges varianciaanalízist végezni. Ésszerűnek tűnik, hogy a funkcionális tagozódást tekintsük csoportosító változónak, mert ez kevesebb összehasonlítást eredményez, és így megtudhatjuk, hogy mely területi egységek átlagai között van különbség.

Az elvégzett próba szignifikáns ($F=29,109$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $\sigma=2,9$; $N=2437$), vagyis a kategóriák átlagai között kimutatható az eltérés. Az egyszempontú varianciaanalízis homogenitás-tesztjével meghatározhatjuk a hasonló jellemzővel bíró területeket (a statisztika értéke= $29,625$, $df_1=5$, $df_2=2428$, $p=0,000$; $\alpha=0,05$). A legalacsonyabb átlaggal a Falusias lakóövezet rendelkezik (12 ; $n=486$). Középen találjuk Lakótelepeket ($12,5$; $n=571$), a Kertvárosias lakóövezetet (13 ; $n=163$) és a Belső lakóterületet ($13,3$; $n=742$). A legmagasabb átlagot a Belváros ($13,8$; $n=230$) és a Villanegyed ($14,1$; $n=242$) éri el.

A 3. táblázat azt mutatja, hogy az iskolázottsági kategóriák mely városegységekkel függnek össze szignifikánsan (amely a korrigált reziduális segítségével olvasható le a keresztábláról). Az átláthatóság kedvéért az egyes kategóriák mintabeli megoszlását is szerepeltettük.

Kategória	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
8 osztály vagy annál kevesebb 11% ($n=264$)	Kiskundorozsma, Sziksós	Falusi lakóövezet, Beelterületi üdülő
Szakiskola, szakmunkásképző 19% ($n=45$)	Kiskundorozsma, Szőreg	Lakótelepek, Falusias lakóövezet
Szakközépiskola, gimnázium 35% ($n=856$)	Makkosháza, Móraváros	Lakótelepek
Főiskola, egyetem 35% ($n=856$)	Alsóváros, Belváros, Felsőváros, Marostő, Odessza, Újszeged	Belváros, Belső lakóterület, Villanegyed
100% ($N=2434$)		

3. táblázat

Az iskolai végzettség szerinti területi eloszlás

A statisztikai próba alapján kijelenthetjük, hogy az említett csoportok nem egyenletesen oszlanak el a térben (városrészek: $\chi^2=272,172$; $df=99$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2538$; funkcionális tagozódás: $\chi^2=163,7$; $df=27$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2499$). Az egyszerűség kedvéért csak a KSH területi kategóriái szerint vizsgáljuk az iskolai végzettséget.

A Belvárosiak fele (47%, $n=109$) diplomás, akár a Villanegyed esetében (55%, $n=132$), de nem sokkal marad el a Belső lakóterület sem (41%, $n=303$). A Belső lakóterületen lakók fele (49%, $n=363$), a Lakótelepek 61 százaléka ($n=349$), a Kertvárosi lakóövezet fele (51%, $n=84$), a Falusias lakóövezet lakóinak 65 százaléka ($n=316$) középfokú végzettségű. A legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők a mintában nem szerepelnek jelentős arányban, de azt kijelenthetjük, hogy leginkább Falusias lakóövezetben találhatók (15%, $n=73$).

Okkal feltételezhetjük, hogy területi egységenként eltérő iskolázottságú lakosságot találunk. Érdekes megnéznünk a két szélső kategória szegregációs indexét először a tradicionális városrészek felől: a legfeljebb nyolc osztályt végzetek 19,2-es, míg a diplomások 24,6-os értéket értek el, amely jelentősnek mondható. A funkcionális tagozódás szempontjából a mutató némileg alacsonyabb: 12 és 21,3. Az említett csoportok közötti disszimilitási index azt mutatja meg, hogy mekkora a legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezők és a diplomások területi megoszlásának százalékban értendő különbsége. Erre vonatkozóan ismét azt mondhatjuk, hogy jelentős: 30 a hagyományos városrészek és 24 a funkcionális tagozódás alapján.

A munka jellege szerinti elkülönülés

A munkajelleg szerinti elkülönülést első megközelítésben nagyon leegyszerűsítő módon mint fizikai vs. nem fizikai foglalkozásúak közti viszonyt elemeztük. Ehhez először egy dichotóm változót kellett létrehozni az eredeti foglalkozási-munkajelleg kategóriákból. A minta 12 százalékával ($n=312$) nem számolhatunk ebben az esetben, tehát a maradék 64 százaléka ($n=1423$) nem fizikai és 36 százaléka ($n=813$) fizikai dolgozó.

A hagyományos városrészek alapján statisztikai összefüggés van a fizikai dolgozók és Béketelep, Kiskundorozsma, Kecskés, Subasa, Szentmihálytelek, Szőreg Tarján és Tápé között. Ugyanilyen viszonyt találunk a nem fizikai foglalkozásúaknál Alsóváros, Belváros, Felsőváros, Marostó és Újszeged esetében. A khi2-próba alapján elvetjük a nullhipotézisünket, a két változó között van összefüggés ($\chi^2=137,233$; $df=29$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$).

Ha a funkcionális tagozódást nézzük, hasonló eredményt kapunk: a fizikai foglalkozásúakhoz köthető területek a Lakótelepek és a Falusias lakóövezet. A nem fizikai foglalkozásúak esetén a Belváros, a Belső lakóterület és a Villanegyed. A két változó kö-

zött statisztikailag kimutatható kapcsolat áll fent ($\chi^2=93,830$; $df=9$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$).

A fizikai és nem fizikai foglalkozásúak közötti disszimilitási index a hagyományos városrészek alapján: 21,7. A mutató a funkcionális tagozódás szempontjából némileg alacsonyabb: 18,5, de ez még így sem elhanyagolható. E megközelítéssel ismét közelebb jutottunk a különböző társadalmi csoportok lakóhelyi elkülönülésének statisztikai bizonyításához.

„Munkajelleg-csoportok”

Az idézőjel használata indokolt, ugyanis nem vettük át Ferge Zsuzsa kategóriáit, hiszen egy olyan társadalom rétegződését igyekezett megragadni, amelyben az ipari foglalkozásúak dominálnak – esetünkben ennek az ellenkezőjével van dolgunk (Andorka 2003). A másik eltérés a rétegmodellhez képest, hogy nem tudtunk egyértelműen sorba rendezhető hierarchiát alkotni, a csoportok összevonását az egyszerűsítés és a megfelelő cellagyakoriság elérése tette szükségessé. Az eredeti változó átkódolásakor figyelembe vettük az eredeti kategóriák eloszlását.

A tradicionális városrészeknél a khi2-statisztika értéke: 394,010 ($df=174$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$). A KSH-felosztás alapján számítva a $\chi^2=161,107$ ($df=45$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=2142$). A 4. táblázat azt mutatja, hogy az egyes foglalkozási kategóriák mely városrészekkel összefüggésben mondhatók szignifikánsnak a kétféle megközelítés szerint.

Kategória	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
Felső- és közép szintű vezetők 11,2% (n=241)	Belváros, Móraváros, Odessza, Újszeged	Belváros, Villanegyed
Diplomához kötött foglalkozásúak 20,1% (n=435)	Alsóváros, Felsőváros, Marostő, Odessza, Újszeged	Belső lakóterület
Alsóvezetők, termelésirányítók 4,5% (n=96)	Északi városrész, Újszőreg	Lakótelepek
Kereskedők és szolgáltatók 6,5% (n=138)	Belváros, Klebelsbert-telep, Petőfitelep	Belváros
Egyéb szellemiek 21,6% (n=463)	Gyálarét, Újszőreg	-
Iparosok és szakmunkások 21,8% (n=464)	Béketelep, Kiskundorozsma, Subasa, Szőreg, Tápé, Tarján	Lakótelepek, Falusias lakó-övezet
Gazdálkodók, szakképzetlenek 14,3+ (n=305)	Kiskundorozsma, Kecskés, Szentmihálytelek	Falusias lakóövezet
N=2142 (100%)		

4. táblázat

A munkajelleg-csoportok megoszlása és területi kategóriákkal való összefüggése

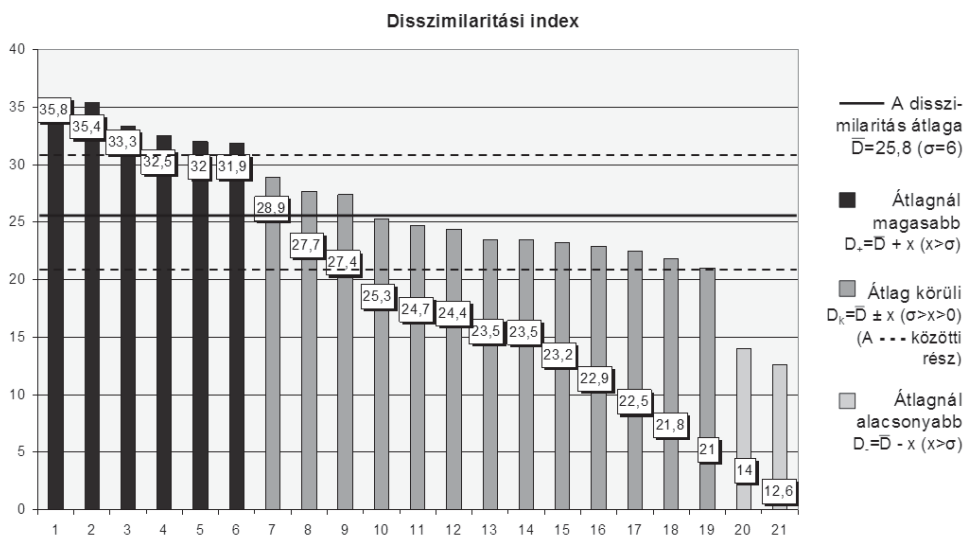
Kiemelendő, hogy a Belvárosban és a Villanegyedben leginkább a szellemi munkát végzők dominálnak (76%, n=154; 78%, n=166), a Falusias lakóövezetben pedig a fizikai foglalkozást végzők (51%, n=211). A Belső lakóterületen, a Lakótelepeken és a Kertvárosias lakóövezetben a mintabeli arányainak megfelelően a két csoport kiegyenlítően van jelen.

Az előzőekben láthattuk, hogy fizikai és a nem fizikai foglalkozásúak lakóhelyeiket tekintve némileg elkülönülnek egymástól. Az egyes foglalkozási kategóriák közötti disszimilitás kiszámításával azonban azt is megtudjuk, hogy a szegregáció mértéke a szerint változik, hogy milyen csoportokat hasonlítunk össze. A részletesebb bemutatás érdekében a hagyományos városrészek szempontjából nézzük meg a huszonegy munkajelleg-csoportpárt (az 5. táblázatban és a 4. ábrán használt sötétkék szín a nagyobb mértékű disszimilitási pontszámokat jelöli, a világoskék az átlag körüli, a halványkék pedig a legalacsonyabb értékeket).

Státusz kategóriák	Disszimilaritási indexek							Szegregációs indexek
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	
1. Felső- és középv.								26,6
2. Diplomás fogl.	21							24,5
3. Alsóvezetők, term.i.	35,4	31,9						25
4. Kereskedők, szolg.	24,4	22,5	32,5					17,3
5. Egyéb szellemiek	23,5	23,5	23,5	21,8				10,7
6. Iparosok és szak.m.	27,7	32	24,7	22,9	14			16,3
7. Gazdálkodók, sz.k.	33,3	35,8	28,9	27,4	23,5	12,6		18,6

5. táblázat

A munkajellegcsoport-párok közötti disszimilaritási index és a szegregációs index

4. ábra

A munkajellegcsoport-párok közötti disszimilaritási index.

Jelmagyarázat: 1) diplomások–gazdálkodók, szakképzetlenek. 2) felső- és középvezetők–alsóvezetők. 3) felső- és középvezetők–gazdálkodók, szakképzetlenek. 4) kereskedők–alsóvezetők. 5) diplomások–szakmunkások. 6) diplomások–alsóvezetők. 7) alsóvezetők–gazdálkodók, szakképzetlenek. 8) felső- és középvezetők–szakmunkások. 9) kereskedők–gazdálkodók, szakképzetlenek. 10) egyéb szellemiek–alsóvezetők. 11) alsóvezetők–szakmunkások. 12) felső- és középvezetők–kereskedők. 13) felső- és középvezetők–egyéb szellemiek. 14) egyéb szellemiek–gazdálkodók, szakképzetlenek. 15) diplomások–egyéb szellemiek. 16) kereskedők–szakmunkások. 17) diplomások–kereskedők. 18) egyéb szellemiek–kereskedők. 19) felső- és középvezetők–diplomások. 20) egyéb szellemiek–szakmunkások. 21) szakmunkások–gazdálkodók, szakképzetlenek.

A disszimilitás átlaga 25,8, a szórása 6. Az átlaghoz képest egy-egy szórási távolságon belül lévő párokat nevezzük átlag körülieknek, az ennél magasabb, illetve alacsonyabb indexpontszámmal rendelkező párokat átlagnál magasabbnak, illetve alacsonyabbnak.

Átlagot meghaladó disszimilitással az 1–9. csoport-pároknál találkozunk, ám ezek közül is a sötétkéssel jelölt első hat tér el jelentős mértékben az átlagtól, a maradék három nem. A vonal alatti oszlopok a 10–21. párokat jelölik, melyek közül az utolsó kettő (halványkék) az átlagnál jóval alacsonyabb indexszel rendelkezik. A szegregációmentes állapothoz képest a felsővezetők, diplomához kötött foglalkozásaik, kereskedők, szolgáltatók és a gazdálkodók, szakképzetlenek, szakmunkások, alsóvezetők közötti területi arányok mutatják a legnagyobb eltérést. A csoportközi térbeli viszonyok másik pólusán, azok a foglalkozási kategóriák vannak, amelyek között a legalacsonyabb a disszimilitási index, vagyis a diplomához nem kötött egyéb szellemi dolgozók és az iparosok, szakmunkások, valamint az iparosok, szakmunkások és a gazdálkodók, szakképzetlenek között. Átlag körüli, ám ebben a kategóriában a legalacsonyabb a felsővezetők és a diplomás foglalkozásaik között a mutató. A „similis simili gaudet” elvének megfelelően valamiféle hierarchikus szegregálódás bontakozik ki előttünk.

A munkajelleg-csoportok szegregációs görbéje (5. ábra) figyelemre méltó hasonlóságot mutat a Csanádi Gábor és Ladányi János (1992), illetve a Csizmady Adrienne (2003) által végzett budapesti kutatás eredményeivel. Az analógia fogyatékosága, hogy nem beszélhetünk egyértelműen sorba rendezhető kategóriákról, ezért ha a kereskedők, szolgáltatók és az alsóvezetők pozícióját felcserélnénk, más görbét kapnánk.

5.ábra

A munkajelleg-csoportok szegregációs görbéje

Az iskolai végzettség és a munkajelleg-csoportok között szoros összefüggést találunk ($\chi^2 = 2149,368$; $df=42$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $\lambda=0,42$): a legfeljebb nyolc osztályt végzettek háromnegyede ($n=158$) gazdálkodó vagy szakképzetlen munkás. A szakmunkás végzettségűek 60 százaléka ($n=268$) iparos vagy szakmunkás. Az érettségizettek leginkább egyéb szellemi foglalkozásúak (41%, $n=300$). A felsőfokú végzettségűek diplomához kötött munkát végeznek (52%, $n=437$), illetve felső- vagy középvezetők (19%, $n=160$). A foglalkozási kategóriák a később bemutatandó szocioökonómiai státuszindexbe nem számítanak bele, viszont az iskolai évek igen, ezért a két változó összefüggését nem árt fejben tartanunk.

Jövedelem

A jövedelem esetében ugyancsak lehetséges magas és alacsony mérési szinten végezhető statisztikai próbákkal való vizsgálódás. Ugyanúgy járunk el, mint az iskolázottság esetében, azaz elsőként azt nézzük meg, hogy van-e különbség csoportátlagok között. Az F-statisztika szignifikáns, tehát az átlagjövedelem városrészenként különböző ($F=9,254$; $df=5$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $\sigma=7882$; $N=1518$. A Levene-teszt értéke=1,989; $df_1=5$; $df_2=1512$; $p=0,077$ $\alpha=0,05$). A homogenitás-teszt alapján három csoportot különíthetünk el az átlagok szerint: az elsőbe a Falusias lakóövezet (54 515 Ft; $n=286$)

és a Lakótelepek tartoznak (62 803 Ft; n=346). A másodikba a Kertvárosias lakóövezet (65 807 Ft; n=112), és átfedésben a harmadik csoporttal a Belső lakóövezet (68 193 Ft; n=459) tartozik. A legmagasabb átlagjövedelmet a Villanegyed (72 547 Ft; n=157) és a Belváros (77 183 Ft; n=159) birtokolta.

Azokat tekintem „alsó jövedelmi helyzetűeknek”, akiknél az egy főre jutó havi jövedelem nem ér el az átlagjövedelem (65 605 Ft; $\sigma=37\,498$; N=1908) 60 százalékát (39 363 Ft-ot), más megközelítésben ez lefedi az alsó két jövedelmi decilist (alsó kvintilist). A következő csoportot „közepes jövedelműeknek” nevezem, ide azok tartoznak, akik némileg magasabb jövedelemmel rendelkeznek, de még nem érték el az átlagjövedelem 60 százalékának a kétszeresét (78 726 Ft-ot). A „jó jövedelműeknél” 78 727 és 118 090 Ft között mozog az egy főre jutó havi összeg. Akikre ennél több jövedelem jut, „felső jövedelmi helyzetűeknek” nevezem.

Az egy főre jutó jövedelem kiszámítása előtt a háztartási jövedelmek extrém értékeit (pl. 3 millió Ft) kizártam, hogy az átlagszámításkor fellépő torzítást elkerüljem. A 6. táblázat mutatja, hogy a jövedelmi kategóriák mely területekkel függnek össze szignifikánsan ($\chi^2=130,718$; df=84; p=0,001; $\alpha=0,05$, N=1908 illetve $\chi^2=62,196$; df=27; p=0,000; $\alpha=0,05$; N=1880).

Kategória	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
Alsó jövedelmi helyzetűek 14,6% (n=373)	Kiskundorozsba, Tarján	Falusias lakóövezet
Közepes jövedelmi helyzetűek 40,5% (n=1033)	Bektó, Kecskés, Északi városrész	Falusias lakóövezet
Jó jövedelmi helyzetűek 14,7% (n=374)	Belváros, Klebelsberg-telep, Odessza, Újszeged	Belváros, Belső lakókerület, Villanegyed
Felső jövedelmi helyzetűek 5% (n=128)	Belváros, Újszeged	Belváros, Villanegyed
N=1908 (100%)		

6. táblázat

A jövedelmi kategóriák megoszlása és a területi kategóriákkal való összefüggés

Magyarországon a jövedelmi szegénység feminizálódása nem túl markáns jelenség, s kiváltképp a gyermeküket egyedül nevelő, illetve az idős, egyedül élő nőkre vonatkozik (Spéder 2002). A nemek szerinti vizsgálathoz a statisztikai programmal kiválogattam a férfiakat, majd a nők közül csak azokkal számoltam, akik nem élnek párkapcsolatban. Ezután összevettem a jövedelmi és a térbeli kategóriákat, vagyis egyszerre

négyféle változót tudtam elemezni keresztábrával. A megfigyelt értékek két esetben magasabbak az elvárt gyakoriságnál: Tarjánban több alacsony jövedelmi helyzetű, illetve a Belvárosban felső jövedelmi helyzetű egyedülálló nő található. Óvatosságra int, hogy a cellagyakoriság alacsony, továbbá az eredmény nem szignifikáns, ezért ezzel a módszerrel nem mutathatunk ki jelentős összefüggést.

A szegregációs index az alsó jövedelmi helyzetűek esetében 18,8, míg a nagyon jómódúaknál 23,8. (A funkcionális tagozódás szerint – ahogy eddig is – alacsonyabb értékeket találunk: 12,4 és 14,4.) Bár maga az index nagysága is jelentős, ennél is fontosabb, hogy a tehetősebbek körében erősebb lakóhelyi elkülönülés mutatható ki.

Lakókörülmények

A következőkben keresztábra-elemzéssel megnézzük, hogy van-e összefüggés a lakás és a lakóépület állaga, a berendezés, valamint néhány, már elemzett változó között. A vizsgálathoz a három attribútumból létrehozunk egy ordinális mérési szintű lakásindexet, amely négy értéket vehet fel. Az esetek 42 százaléka ($n=849$) tartozik a közepes kategóriába, 38 százalék ($n=780$) minősül a jónak, 13 százalék ($n=257$) kiválónak és 7 százalék ($n=139$) gyengének a lakásindex szempontjából ($M=3$; $Mo=2$; $N=2025$).

A lakókörülmények és városrészek közötti összefüggés-vizsgálat szignifikáns eredményre vezetett ($\chi^2=183,930$; $df=87$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$, $N=2025$). Alacsony lakásindexekkel leggyakrabban érdekes módon a Belvárosban (12%; $n=20$) és a Falusias lakóövezetben (10%; $n=38$) (Baktó, Kiskundorozsma, Szőreg és Tápé) találkozunk. Közepes értékek jellemzik leginkább a Belvárost (51%; $n=88$) a Belső lakóterületet (43%; $n=259$) a Lakótelepeket (48%; $n=239$) és a Falusias lakóövezetet (40%; $n=151$). Jó és kiváló lakókörülmények dominálnak a Villanegyedben (48%; $n=87$, illetve 18%; $n=32$) és a Kertvárosias lakóövezetben (47%; $n=56$, illetve 18%; $n=22$). A hagyományos városrészeknél a legtöbb magas lakásindex Alsóvárosban, Kle-belsberg-telepen és Újszeged egyes részein fordul elő.

Szignifikáns összefüggés van a legfeljebb nyolc osztályt végzettek és a rossz lakókörülmények, a diplomások és a jó lakókörülmények, valamint a szakmunkás végzettség és a közepes lakásfeltételek között ($\chi^2=69,137$; $df=9$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$, $N=2019$). Az ordinális skálák kapcsolata gyenge ($rs=0,129$), de a párok sorrendje hasonló, mert a mutató pozitív ($tb=0,112$).

A munkajelleg-kategóriák szerint jó lakáskörülményekkel a felsővezetők, a diplomához kötött foglalkozásúak, a kereskedők, szolgáltatók rendelkeznek. Középen helyezkednek el az egyéb szellemi foglalkozásúak és az iparosok, szakmunkások. Legkedvezőtlenebb helyzetben a gazdálkodók és a szakképzetlenek vannak ($\chi^2=82,448$; $df=18$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$, $N=1784$).

Szocioökonómiai státusz

A következő vizsgálathoz létrehoztunk egy indexet, melyet az iskolai évek számából, a jövedelmi decilisekből és a lakóköörülményeket mérő változókból konstruáltunk. Az így kapott mutató szintén alkalmas arra, hogy magas mérési szinten végezhető statisztikai próbának vessük alá, azonban ez azzal is járt, hogy az elemszám erősen lecsökkent.

A Levene-teszt arról tanúskodik, hogy normál eloszlású a változónk ($2,111$; $df_1=4$; $df_2=1004$; $p=0,077$), ez azonban csak az elemszám további csökkenése árán volt elérhető, ugyanis néhány kiugró értéket ki kellett zárni. A varianciaanalízis eredményei megerősítik, hogy az átlagok különböznek a területi egységekben ($F=12,184$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1009$). A homogenitás-vizsgálat segítségével ismét három csoportot különíthetünk el ($\alpha=0,05$). A legalacsonyabb átlaggal a Falusias lakóövezet rendelkezik (23 ; $n=222$). Középen találjuk a Lakótelepeket ($23,9$; $n=312$), a Kertvárosias lakóövezetet ($24,1$; $n=74$), a Belső lakóterületet ($24,5$; $n=348$). Legfelül a Belvárost ($25,6$; $n=99$) és a Villanegyedet (26 ; $n=107$).

Ahhoz, hogy az egyes területi egységek és a szocioökonómiai státusz közötti összefüggés-vizsgálathoz, a metrikus változót ordinális mérési szintűre transzformáltam. A 7. táblázat a területi egységek és a státuszkategóriák szignifikáns összefüggését mutatja ($\chi^2=253,032$; $df=112$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1784$; $\chi^2=124,076$; $df=32$; $p=0,000$; $\alpha=0,05$; $N=1750$).

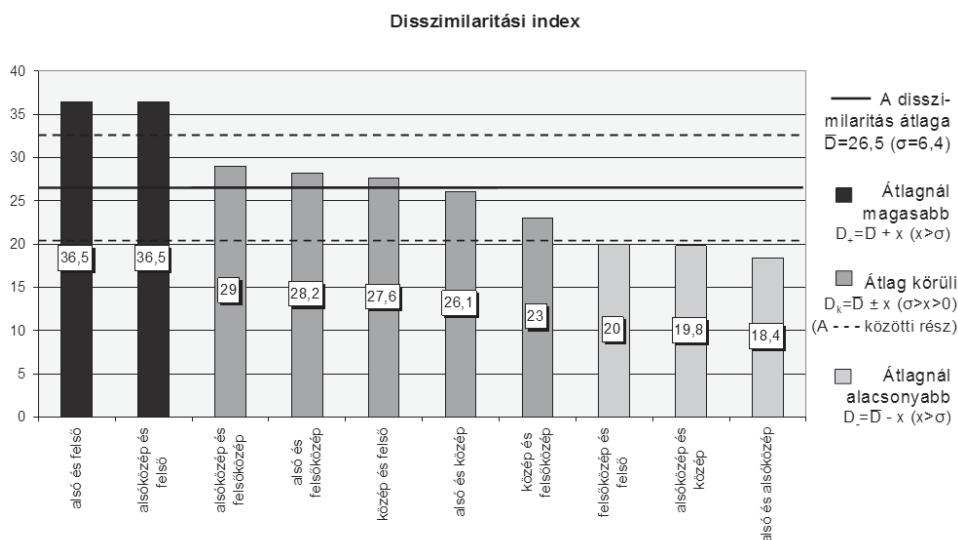
Státuszkategóriák	Tradicionális városrész	Funkcionális tagozódás
Alsó státuszúak 6,7% (n=98)	Béketelep, Kiskundorozsma	Falusias lakóövezet
Alsóközép státuszúak (26,7% (n=394)	Kiskundorozsma, Szentmihály-telek, Szőreg, Tápé	Falusias lakóövezet
Közép státuszúak 30,9% (n=457)	Móráváros, Petőfitelep	–
Felsőközép státuszúak 19,8% (n=292)	Baktó, Gyálarét, Újszeged	Villanegyed
Felső státuszúak 16% (n=237)	Alsóváros, Belváros, Odeszsa, Újszeged	Belváros, Villanegyed
N=1478 (100%)		

7. táblázat

A státuszkategóriák megoszlása és a területi egységekkel való összefüggés

Ha a területi szempont alapján nézzük a kategóriák megoszlását, akkor azt látjuk, hogy az alsó státuszúak aránya egyik területi egységben sem éri el a tíz százalékot. A Falusias lakóövezetben élők 42 százaléka ($n=115$) alsóközép státuszú. A Belső lakóterületen ($n=320$), a Lakótelepeken ($n=309$) és a Kertvárosias lakóövezetben ($n=70$) a lakók kétharmadát a két szélső kategória közti három csoport teszi ki. A Villanegyed lakóinak 60 százaléka ($n=77$), a Belvárosban élők fele a felsőközép és felső kategóriából kerül ki ($n=59$).

A foglalkozási kategóriák közötti disszimilitás számításakor tapasztaltuk, hogy az elkülönülés mértéke páronként változik. Ezúttal a szocioökonomiai státusz kategóriáinál végezzük el ezt a műveletet, ugyancsak a hagyományos városrészek szempontjából.

6.ábra

A szocioökonomiai státuszkategóriák közötti disszimilitási index

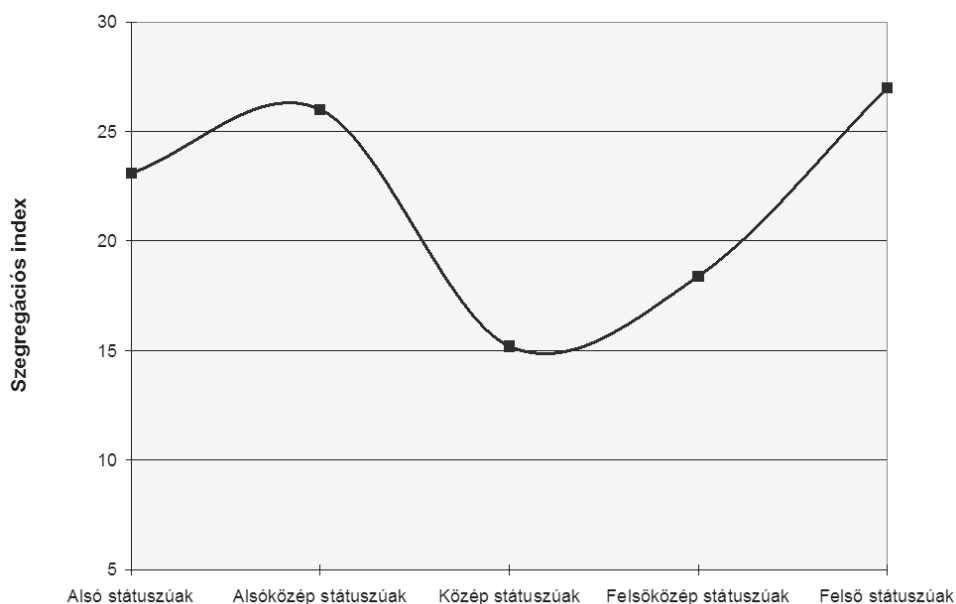
A disszimilitás átlaga: 26,5, a szórása: 6,4. Az átlaghoz képest plusz-mínusz egy szórásnyi távolságon belül lévő párokat átlag körülieknek, az ehhez képest pozitív vagy negatív irányba eltérő párokat átlagnál magasabbnak, illetve alacsonyabbnak nevezzük (6. ábra). Átlagosnál nagyobb disszimilitással az alsó kettő és a felső státuszkategória összevetésekor találkozunk. A legalacsonyabb pontszámokat a két felső és a két alsó kategória között, illetve az alsóközép és a középben elhelyezkedő státuszok viszonyában találjuk. Az ezek között elhelyezkedő négy pár közös jellemzője, hogy egymással nem szomszédosak, és általában egy kategória választja el őket. Ez alól egyedüli kivétel a közép és a felsőközép pár, viszont az átlag körüli disszimilitási indexszel rendelkezők

közül itt a legalacsonyabb a mutató. Azt tapasztaljuk, hogy a nagyobb társadalmi távolság (a szocioökonómiai státuszok távolsága) nagyobb térbeli elkülönüléssel jár, és fordítva: a kisebb társadalmi távolság kisebb disszimilitással.

Kategóriák	Disszimilitási index					Szegregációs indexek
	1.	2.	3.	4.	5.	
1. Felső státuszúak						27
2. Felsőközép státuszúak	20,1					18,4
3. Közép státuszúak	27,6	23				15,2
4. Alsóközép státuszúak	36,5	29	19,8			26
5. Alsó státuszúak	36,5	28,2	26,1	18,4		23,1

8. táblázat

A szocioökonómiai státuszkategóriák közötti disszimilitási indexek és a szegregációs index.

7. ábra

A szocioökonómiai státuszkategóriák szegregációs görbéje

A szegregációs görbe alakja az alsóközép státuszúak magasabb pontszáma miatt (26) kevésbé hasonlít J-re, mint a munkajelleg-csoportok esetében. Az említett csoport különösen erősen koncentráldódik a körtöltésen kívül található Falusias lakóövezetben

(Kiskundorozsma, Szentmihálytelek, Szőreg, Tápé). Ezekben a városrészekben alig találunk a felsőközép és felső státuszúakat, annál inkább a Villanegyedben, a Belvárosban és a Belső lakóterületen.

Visszatérve ahhoz a hipotézishez, miszerint a *magasabb társadalmi státuszúak esetében erősebb szegregálódás figyelhető meg*, ezúttal is kijelenthetjük, hogy igen. A hagyományos városrészek szerint alsó státuszúaknál 23,1 a szegregációs index, a felső státuszúaknál 27.³⁴

A válaszadók mentális térképe

A szegények és a gazdagok által lakott városrészek

Arra a kérdésre, hogy vannak-e Szegeden szegények által lakott városrészek, a válaszadók 79 százaléka (n=2001) azt felelte, hogy igen. A továbbiakban három városrészt jelölhettek meg ekként, ezért a következő adatok az említések gyakoriságára vonatkoznak. Ám előtte fontos megjegyezni, hogy a kérdésre igenlően válaszolók 68 százaléka (n=1721) tudott megnevezni legalább egy ilyen területet Szegeden.

A leggyakrabban Tarjánról (21,7%; n=570), Móravárosról (21,5%; n=567), illetve Alsóvárosról (14,9%; n=393) mondták azt, hogy szegények lakják. A többi városrész egyike sem ért el 10 százalékot az említési gyakoriságot illetően. Ha a jövedelmi kategóriákat nézzük, akkor az elsőt tarthatjuk helytállónak, míg az utóbbi két városrész esetében nem találhatók jelentős arányban alsó jövedelmi helyzetűek. Az egy főre jutó városrészenkénti átlagjövedelem szerint Móraváros és Tarján a teljes mintára számított átlag körül található, míg Alsóvárosban ez az érték sokkal magasabb. Ellenben Kiskundorozsmát, Gyálarétet, Szent-mihálytelket és Újszőregtet nem tartották a szegények lakóhelyének.

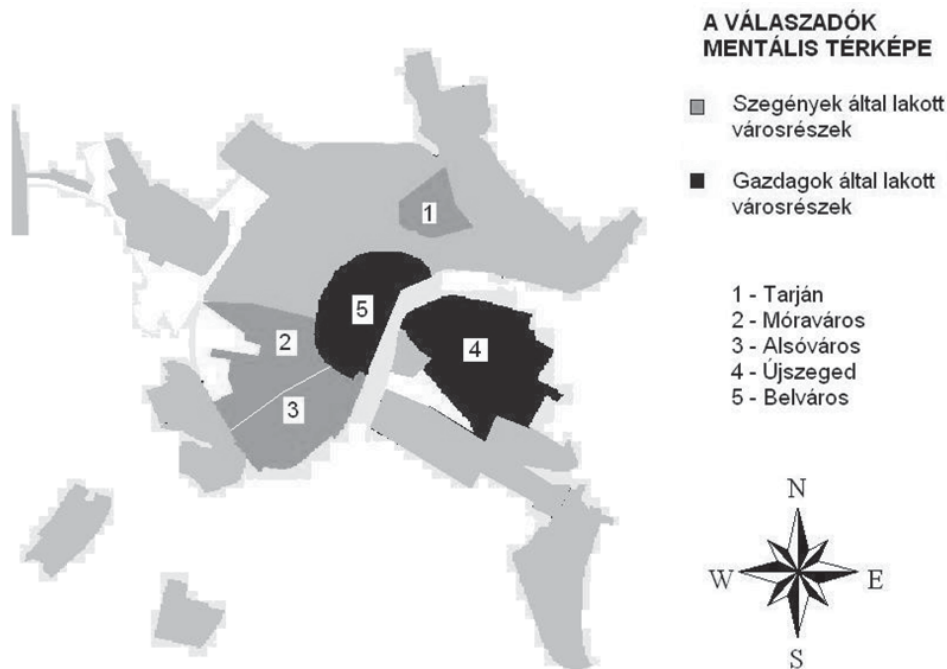
Ha szegénységet ennél komplexebben, szocioökonómiai státuszként értelmezzük, akkor még élesebb a mért adatok és a válaszadók mentális térképe közti különbség a szegények lakta területeket illetően. A városrészenként meghatározott átlagos státusz-indexeket illetően Alsóváros és Móraváros is átlag feletti pontszámokkal rendelkezik, de nem sokkal marad el tőlük Tarján sem, sőt a státuszkategóriákat tekintve Alsóváros az élen áll. E mutató tekintetében a legalacsonyabb átlaggal Béketelep, Kiskundorozsma, Subasa, Szentmihály-telek és Sziksós rendelkezik. Ennek ellenére a válaszadók elenyésző hányada említette ezeket a részeket – közülük csupán Kiskundorozsma emelkedik ki leginkább (6,2%, n=163).

Az előbbi kérdés ellentettjeként megkérdezték, hogy vannak-e gazdagok által lakott városrészek, amely a válaszadók több mint 91 százaléka (n=2328) helyeslőleg fe-

³⁴ A funkcionális tagozódás szempontjából most is alacsonyabbak a pontszámok: 12,6 és 22,3, de e megközelítés alapján is egyértelmű a leírt különbség.

lelt, majd közülük 95 százalék (n=2208, tehát az összes megkérdezett 87 százaléka) meg is nevezett legalább egyet. A megoszlás meglehetősen koncentrált: 69 százalékban (n=2044) Újszegedet, 10 százalékban (n=298) Belvárost említették ehelyütt, más városrészeket viszont csak nagyon csekély arányban. Akár az iskolai végzettséget, akár a munka jellegét, akár a jövedelmet vagy a szocioökonómiai státuszt nézzük, sokkal inkább konzisztens a válaszadók mentális térképe a statisztikai eredményeinkkel a gazdagok, magas társadalmi státuszúak lakhelyét illetően, mint a szegények esetében. Meg kell jegyezni azonban, hogy az átlagjövedelmet illetően a fenti két városrészen kívül a teljes mintaátlagnál jobb helyzetben van Alsóváros, Fodorkert, Klebels-berg telep (Hattyas) és Odessza is státuszindexek szempontjából: Fodorkert, Marostó és Odessza. Utóbbiakat mégis nagyon elenyésző – 5 százalék alatti – gyakorisággal említették.

A válaszadók szegények és gazdagok lakóhelyével kapcsolatos mentális térképét szemlélteti a 8. ábra. Mivel a szegények lakta területek említése nagy szóródást mutatott, és csak a leggyakrabban említett városrészeket állt szándékomban bemutatni, ezért a térkép nem kellőképp szemléletes. Azonban az a jelenség, hogy – a gazdagok lakóhelyével szemben – a hátrányos helyzetű környékekről ennyire megoszlának a vélemények arra utalhat, hogy a válaszadók is „szigetekben” észlelik a szegénységet. Természetesen elképzelhető olyan magyarázat is, hogy a jelölt városrészekben „hagyományosan” szegények vagy gazdagok élnek, és nem a tapasztalat alapján címkéződnek így vagy úgy a területek a mentális struktúrákban, hanem valamilyenfajta előzetes tudás alapján (pl. hallomás, képzettársítás, tényszerű tudás stb.).

8. ábra

*A leggyakrabban említett városrészek, ahol a válaszadók szerint szegények, illetve gazdagok élnek
(A térkép alapja: Mucsi et al. 2007)*

Összegzésképp kijelenthetjük, hogy a válaszadók mentális térképe és a társadalmi rétegződés területi megjelenése között jelentős eltérés mutatható ki, hipotézisünket az alkalmazott módszerekkel sikerült alátámasztani.

Egyes városrészek lakóinak elutasíttottsága és kedveltsége

Arra a kérdésre, hogy vannak-e olyan városrészek, ahol az ott élők miatt nem akarna lakni, a válaszadók 46 százaléka (n=1172) felelt igennel és 44 százalékuk (n=1114) meg is nevezett legalább egy ilyen területet, de néhányan többet is mondtak. Az adatok most is az említések gyakoriságára vonatkoznak (összes említés: n=1388).

A leginkább elutasított városrészek: Móraváros (34%, n=470), Alsóváros (16%, n=219), Kiskundorozsma (11%, n=147), Tarján (10%, n=134) és Rókus (8%, n=116). Láthatjuk, hogy nem kevés átfedés van az elutasított és a szegények által lakottnak minősített területek között, de ennél fontosabb, hogy miért utasítanak el a válaszadók egy-egy városrészt.

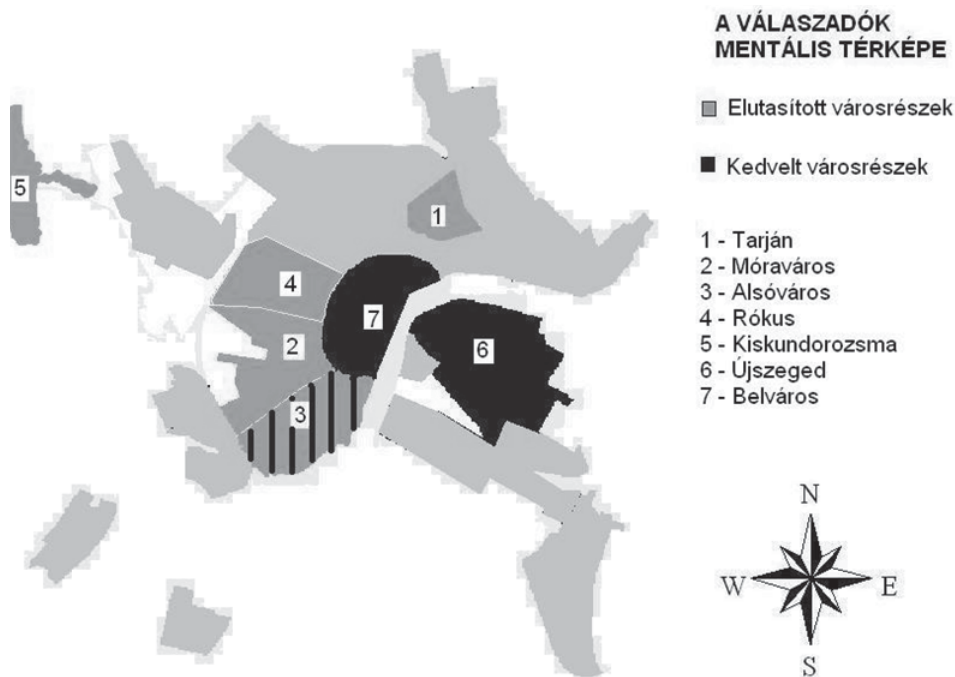
Az előző kérdésre igennel felelők 46 százaléka (n=542), tehát az összes megkérdezett 21 százaléka mondta, hogy a cigányok miatt nem költözne abba a városrészbe.

Mivel ez a felelet volt a leggyakoribb a többi sztereotípiára (pl. a gazdagok miatt, a panel miatt stb.) elhanyagolható említése mellett, helytálló az a feltételezés, hogy *egy városrész negatív megítélése, elutasítása leggyakrabban az etnikai sztereotípiákkal függ össze.* Ennek további igazolására nézzük meg a következő megoszlást.

Azok közül, akik nem lagnának Móravárosban 62 százalék (n=292) mondta azt, hogy a cigányok miatt nem lakna ott. Alsóvárosnál 56 százalék (n=122), Kiskundorozsmánál 63 százalék (n=93), Rókusnál 54 százalék (n=62), Tarjánánál 30 százalék (n=41) vélekedett így.

Lényegesen kevesebben feleltek igennel arra a kérdésre, hogy Szegeden belül vannak-e olyan városrészek, ahol az ott élők miatt szívesen lakna – ez 21 százalékot (n=537) jelent. A legtöbbször Újszegedet (32%, n=201), Alsóvárost (11%, n=67) és a Belvárost (10%, n=65) említették és lakóikat barátságosként jellemezték.

Ha a preferált városrészeket összevetjük a szegények, illetve a gazdagok lakhelyének percepciójával észrevehetjük a nagyfokú hasonlóságot. A válaszadók szívesebben lagnának azokon a területeken, amelyekről úgy tartják, inkább jobb módú emberek élnek ott (ld. 9. ábra). Különös helyzetben van Alsóváros, mivel egyaránt szerepel a szegények által lakottnak vélt, az elutasított és a kedvelt városrészek között. E jelenség mögött a városrész presztízsének, az ott lakók társadalmi státuszának változása állhat, amelyet statisztikai módszerekkel ehelyütt nem tudunk vizsgálni.

9. ábra

*A leggyakrabban említett városrészek, amelyek lakóit a válaszadók elutasítják, illetve kedvelik
(A téskép alapja: Mucsi ez al. 2007)*

Összefoglalás és következtetések

Vizsgálatunk alapján nem lehet megerősíteni, hogy Szeged lakossága bizonyos nominális (nem, etnikum, családi állapot), illetve bizonyos graduális paraméterek szerint (életkor) térben élesen elkülönül egymástól. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a két paramétertípus felsorolt elemein kívül nincs olyan szempont, amely mentén láthatóvá válna a lakóhelyi elkülönülés. Az alábbiakban ezeket foglaljuk össze, kiemelve a városrészek és funkcionális egységek jellegzetességeit, utalva az elméleti háttérre is.

Az iskolai végzettség esetében láthattuk, hogy a *Belvárostól és a Villanegyedtől kifelé haladva csökken a területi egységek lakói által elvégzett iskolai évek átlaga*. Szorosan követi a központi övezetet a diplomások arányában a Belső lakóterület is, de itt már inkább az érettségizettek dominálnak, ahogy a Kertvárosias lakóövezetben is. Szakmunkás végzettségűeket leggyakrabban a Lakótelepeken és a Falusias lakóövezetben találunk, ahogy legfeljebb nyolc osztállyal rendelkezőket is (leginkább Kiskundorozsmán és Szentmihálytelken).

Mivel nagyon szoros összefüggés van a munkajelleg és az iskolai végzettség között, ezért nem okoz meglepetést, hogy a *fizikai munkásokat* – ide értve a szakmunkásokat és a szakképzetleneket és a gazdálkodókat – *főként a Falusias lakóövezetben* (Kiskundorozsma, Szentmihálytelek, Szőreg, Tápé), *illetve a Lakótelepeken* (Tarján) *találjuk. A nem fizikai foglalkozásúak adják a Belvárosban, a Villanegyedben és a Belső lakóterületen* (Alsóváros, Felsőváros, Móraváros, Újszeged) *élők többségét.* A felső- és középfőzetők, diplomás foglalkozásúak és a kereskedők, szolgáltatók többsége ezeken a területeken lakik. Az egyéb szellemi foglalkozásúak és az alsóvezetők lakhelyei többé-kevésbé arányosan megoszlanak a Belső lakóterület, a Kertvárosias lakóterület, a Lakótelepek és a Falusias lakóterület között.

A jövedelmi helyzetet illetően is hasonló tendenciát fedezhetünk fel. Természetesen most sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a válaszadók legalább fele valamennyi területi egységben közepes jövedelmi helyzetűnek minősül. *A Falusi lakóövezetben, illetve a Lakótelepeken találjuk a legtöbb alsó jövedelmi helyzetű megkérdezettet és a legkevesebb magas jövedelműt, akik jellemzően a Belvárosban és a Villanegyedben laknak.* Az említett tendenciát jól illusztrálja, hogy az előbbi két területi kategóriában a legmagasabb *a jó jövedelmi helyzetűek aránya, némileg kevesebb a Belső lakóterületen, majd a Lakótelepeken és a Kertvárosias lakóövezetben, végül a Falusias lakóövezetben.* Az 1. ábrát szemügyre véve jól látható, hogy a központi területektől haladva csökken a periféria irányába.

A lakókörülmények valamelyest módosítanak az imént említett centrum–periféria irányon, ugyanis a Belváros által elért középpérték ($M=2$) megegyezik a Falusias lakóövezetével és a Lakótelepekével, vagyis az itt lakó megkérdezettek inkább közepes lakásfeltételekkel rendelkeznek. Jó körülményeket a Belső és Kertvárosias lakóövezetben, illetve a Villanegyedben találhatunk. Elemzésem *a legfelsőbb nyolc osztályt végzettek, illetve a gazdálkodók, szakképzetlenek és a rossz lakókörülmények között mutatott összefüggést.* Ugyanilyen viszonyt állapíthatunk meg *a diplomások, illetve a felsővezetők, a diplomához kötött foglalkozásúak, a kereskedők, szolgáltatók és a jó lakókörülmények között.* Középen helyezkednek el *a szakmunkás végzettségűek, illetve az egyéb szellemi foglalkozásúak és az iparosok, szakmunkások a lakásfeltételeiket tekintve.*

Az iskolai évek számából, a jövedelmi decilisekből és a lakókörülményeket mérő változókból konstruált szocioökonómiai státuszindex vizsgálata ismét egyfajta közép-pontból kifelé irányuló lejtőt mutat be. *A Villanegyed és a Belvárosban lakóinak fele a felsőközép és felső kategóriából kerül ki. Újfént középen találjuk a Belső és a Kertvárosias lakóövezetet és a Lakótelepeket. A Falusias lakóövezet esetében az alsóközép státuszúak tekinthetők jellegadónak.*

A társadalmi rétegződés és struktúra kutatói, illetve a városszociológusok kiemelten kezelik a lakóhely szerepét a különböző egyenlőtlenségek kialakulásában (pl. Konrád–Szelényi 1971, Kolosi 1984 és 1988, Csanádi–Ladányi 1992 stb.). Mint minden

nominális paraméter, így a lakóhely is jól körülhatárolható alcsoportokra bontja a populációt, és emellett kapcsolatba hozható a hierarchikus státusbeli különbségekkel is (Blau 2004). Ha lakóhely alatt a városon belüli elhelyezkedést értjük, akkor ebből kiindulva azt mondhatjuk, hogy összekapcsolódva a graduális paraméterekkel a lakó-környék is hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek rendszeréhez, a szerepviszonyok és a társadalmi státuszok rendszeréhez. Nemcsak azt jelenthetjük ki, hogy *bizonyos paramétereket tekintve Szeged népessége nem egyenletesen oszlik el a térben, hanem azt is, hogy a létrejövő egyenlőtlenségek térbeli mintázottsággal is bírnak.*

A társadalmi státuszok közti viszonyrendszert a disszimilitás és szegregáció kiszámításával vizsgáltam. Akár a munkajelleg-csoportokat, akár a státuszkategóriákat vesszük mindkét esetben ugyanazokat a főbb jellemzőket sorolhatjuk fel:

- az egymástól legtávolabb lévő csoportok (kvalifikált szellemi dolgozók és a fizikai foglalkozásúak, illetve az alsó és a felső státuszúak) között a legmagasabb a disszimilitási index;
- az egymással szomszédos csoportoknál (pl. szakmunkások és gazdálkodók, szak-képzetlenek, illetve az alsóközép és alsó státuszúak) a legalacsonyabb a mutató;
- a szélső kategóriák között átlag körüli a disszimilitási index értéke;
- vagyis a nagyobb társadalmi távolság nagyobb térbeli elkülönüléssel jár, és fordítva: a kisebb társadalmi távolság kisebb disszimilitással;
- a szegregációs index a felső kategóriáknál a legmagasabb, majd csökkenni kezd egészen a középső kategóriákig, ahonnan ismét emelkedik, de a legalsó helyzetű csoportnál már nem éri el a mutató a legfelső értéket;
- a szegregációs görbe J-re emlékeztet;

Csanádi Gábor és Ladányi János úgy véli, hogy – a többi európai nagyvároshoz hasonlóan – Budapesten a szegregációs görbe J-alakot vesz fel, mert a társadalmi hierarchia alján elhelyezkedők térbeli elkülönülést jelző indexei alacsonyabbak, mint a hierarchia tetején lévőkénél, szemben az Egyesült Államok nagyvárosaival, ahol a görbe U-alakot követ. Ennek oka, hogy a magas státuszúak akarata szerint koncentrálnak, míg a szegények mikroszegregátumokban élnek (Ladányi 2007). Az európai nagyvárosok másik sajátossága, hogy a belső területeket a felsőbb társadalmi rétegek veszik birtokukba és sajátítják ki, kiszorítva onnan az alacsonyabb rétegeket (Castells 2005).

A munkajelleg- és a szocioökonómiai státuszcsoportok segítségével sokkal pontosabb képet kaptunk arról, mely csoportok között mutatható ki a legnagyobb lakóhelyi elkülönülés, s ez alkalmat ad arra is, hogy elméleti magyarázatot próbáljunk adni a jelenségre. Gans (1973) szerint az eltérő városi életformák és a lakóközveti adottságok magyarázatakor nem az ökológiai viszonyokból kell kiindulni, hanem a társadalmi rétegződésből (osztály) és az életciklusból. Később Castells is úgy vélte, hogy a város

közösségi életében döntő fontossággal bírnak a társadalmi és foglalkozási csoportok szubkulturális viszonyai, mivel a társadalmi problémák a termelési módra vezethetők vissza (Beluszky–Szirmai 2000). Véleményem szerint egy-egy területi egység arculata, „szubkulturája” képeződik le a válaszadók mentális térképében, amikor az egyes városrészekhez különféle sztereotípiák kapcsolódnak (pl. nyugdíjasok, újjgazdagok, cigányok stb. lakják).

Láthattuk, hogy a *válaszadók mentális térképe jelentősen eltér a statisztikai módszerekkel vázolt társadalmi-térbeli szerkezettől*. Meglehetősen megoszlának a vélemények a szegények által lakott városrészekről, ellenben a gazdagok lakhelyeire vonatkozó vélemények inkább „konszenzusosak”, koncentráltak. Közös bennük, hogy a megkérdezettek által említett területek a központi vagy ahhoz közeli fekvésűek, míg a többi városrész mintha „látószögön kívül” esne. Érdekes módon a *mentális térképek tanulsága egybevág a budapesti és a szegedi tapasztalatokkal, miszerint a magas társadalmi státusúak jellegzetessége a nagy kiterjedésű, egybefüggő területen való szegregálódás, míg a társadalmi rétegződés alsóbb régiókban a sok kisebb méretű szegregátum jellemző*. A jelenségre adható „empirikus” válasz: a megkérdezettek jól lokalizálható területeken érzlelik a szegénységet (pl. a Cserepes sor esetében). Azonban azt sem zárhatjuk ki, hogy az általuk említett városrészekben huzamosabb ideig alacsony, illetve magas társadalmi státuszú emberek laktak/laknak és ez az információ sztereotípiák formájában rögzült a válaszadók mentális struktúrájában.

Azt is tapasztalhattuk, hogy a preferált területek és a gazdagok által lakottnak vélt városrészek megegyeznek, míg a hátrányos helyzetű népesség nem kívánatos szomszédság. Feltételezhetjük, hogy a *jómódúak esetében a válaszadók pozitív vonatkoztatási csoportjává³⁵ van dolgunk, míg a szegényeknél negatív vonatkoztatási csoporttal, melynek normáit elutasítják³⁶* (Merton 2002). Alkalmasint a *cigány etnikum is a negatív referenciacsoport szerepét tölti be* (pl. Móraváros esetében), ami miatt a válaszadók jelentős része nem szeretne a romák által lakott városrészekben élni. Speciális helyzetben van Alsóváros, mert egyaránt szerepel a szegények által lakottnak vélt, az elutasított és a kedvelt városrészek között. E jelenség mögött a városrészben lakók társadalmi státuszának emelkedése, s ezáltal a terület presztízsének növekedése állhat.

Módszertani jellegű észrevétel, hogy a funkcionális tagozódás révén könnyebb volt a bizonyos paraméterek mentén hasonlónak mondható területi egységek jellemzőinek leírása. Ami azonban a hasonlóságok kidomborításakor nyereség, az a városrészek közti különbségek szempontjából veszteség. A szegregációs és a disszimilitási indexek kiszámításakor a funkcionális övezetknél rendre alacsonyabb értékeket kap-

35 Arra a kérdésre adott válaszok, hogy vannak-e olyan városrészek, ahol az ott élők miatt szívesen lakna: pl. Újszeged. „Miért, milyenek az ottani emberek?”: „barátosok”, „jómódúak”, „olyanok, mint én” stb.

36 Arra a kérdésre adott válaszok, hogy vannak-e olyan területek, ahol az ott élők miatt nem szeretne lakni: pl. Móraváros. „Miért, milyenek az ottani emberek?”: „cigányok laknak ott”, „piszkosak, rendetlenek”, „nem tartják be a normákat” stb.

tunk, kiváltképp a kisebb területen koncentrálódó alacsony társadalmi státuszúaknál. E megfigyelés elméleti magyarázatát adja Ladányi János (2008), aki szerint a klasszikus városszociológiai modellek korlátja, hogy a nagy területi aggregátumok alapján felépített modellek szükségképp heterogén területeket foglalnak magukba, elfedve ezzel a kisebb léptékű szegregálódást. Kérdés, hogy mit tekintünk a „megfelelő léptéknek”, hiszen például Móravárosban (amely minden vizsgált szempontból középen található) egymás mellett fekszik az etnikai-szociális szegregáció (Cserepes sor) és a jómódúak önszegregációja (Vadapark lakópark) – a kettőt, egyfajta liminális térként, a bevásárló övezet választja el egymástól. A szerző szerint a dilemma feloldásához, „a városszerkezeti vizsgálatokhoz, különböző szegregációs minták leírásához, jellegzetes társadalmi következmények feltárásához várostörténeti és városszociológiai elemzésekre és – különösen – sok-sok terepmunkára van szükség” (Ladányi 2008:41).

A társadalmi-térbeli tagozódás és a mentális térkép párhuzamos vizsgálata során egyfajta komplementer viszonyt sikerült kialakítani a különböző módszerek között. E viszonyt továbbfűzve érdekes volna a népszámlálási adatok segítségével hosszsmetszeti dimenzióban kutatni az egyes városrészek társadalmi helyzetét, melyet kiegészíthetne az adott területre fókuszáló terepmunka is. Az ilyen módon elkülönített természetes övezetek egyúttal érvényesebbek is lennének a jelenleg alkalmazott felosztásnál. A város szociológiája számára viszont nem az a kulcskérdés, hogy hol húzódnak az egyes területi egységek határai, hanem hogy ezek milyen társadalmi csoportoknak nyújtanak keretet, milyen életfeltételek mellett és milyen kultúra, intézmény-, norma- és szimbólumrendszer épül erre, amely befolyásolja az ott élők viselkedését (és a területhez kötődő képzeteket) (Nemes–Szelényi 1967). Firey és a „szimbolikus ökológia” kapcsán találkoztunk már ezzel a gondolattal, mely nemcsak a szegregáció „objektív”, külső oldalát veszi figyelembe, hanem az émikus, szubjektív oldalt is.

Felhasznált irodalom

- ANDORKA (2003): Andorka Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris.
- BABBIE (2003): Babbie, E: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Bállassi.
- BAUMAN, Z. (2002): *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szeged, Szukits.
- BELUSZKY P.–SZIRMAI V. (2000): *A települések társadalmi*. In: Enyedi György (szerk.): *Magyarország településkörnyezete*. Budapest, MTA, 77–98. pp.
- BLAU, P. M. (2004): *Egyenlőtlenség és heterogenitás*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum, 277–294. pp.
- CASTELLS, M. (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat–Infonia.

- CSÉFALVAY Z. (1994): *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. Budapest, IKVA.
- CSIZMADY A. (2003): *A lakótelep*. Budapest, Gondolat.
- DOWNS, R. M.–STEA, D. (2006): *Térképek az elmében* (Részletek). In: Letenyei László (szerk.): *Településkutatás II*. Budapest, Új Mandátum–Ráció, 593–613. pp.
- DUNCAN, O. D.–DUNCAN, B. (1973): *Lakóhelyi szegregáció és foglalkozási réteg-zöldés*. In Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, KJK, 182–202. pp.
- GANS, H. J. (1973). *A városi és a kertvárosi életmód. A meghatározások újraértékelése*. In: Szelényi Iván (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, KJK, 64–87 pp.
- KOVÁCS T. (szerk.) (2003). *Nagyvárosok belső tagozódása: Szeged*. Szeged, KSH Csongrád Megyei Főigazgatósága.
- KSH (1983): *1980. évi népszámlálás. Szeged népessége és társadalma*. Budapest, KSH.
- KSH (2007): *Szeged népességének demográfiai és lakáshelyzete*. Szeged, KSH Szegedi Igazgatósága. [online] <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/szeged-demog.pdf>. letöltés: 2008. 10. 16.
- LADÁNYI J. (2007). *A lakóhelyi szegregáció változó formái Budapesten*. In Enyedi György (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ. 199–215. pp.
- LADÁNYI J. (2008): *Lakóhelyi szegregáció Budapesten*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.
- Letenyei L. (2001) *Településtervezés és mentális térképezés*. Falu, Város, Régió 2001/1. 11–15. pp.
- LETENYEI L. (2006): *Településkutatás I*. Budapest, Új Mandátum–Ráció.
- MERTON, R. K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest, Osiris.
- MUCSI L. ET AL. (2007): *Városi területhasználat és felszínborítás vizsgálata távérzékelési módszerekkel*. [online] http://www.geo.u-szeged.hu/publi/pdf/kf/Mucsietal_SZTETFGT_varos-okologia.pdf. letöltés: 2008. 09. 23.
- NEMES F.–SZELÉNYI I. (1967): *A lakóhely mint közösség*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- OTT, T. (1996): *Auswertung und Analyse von Mental Maps*. Mit Hilfe eines Geographischen Informationssystems. Karlsruher Geoinformatik Report 10 (20), 2–12. [online] http://www.akgis.de/thema_5/akgis/texte/kgr_to/kgr-to_2.htm. letöltés: 2008. 09. 23.
- SPÉDER ZS. (2002): *A szegénység változó arcai*. Budapest, Századvég.
- STROHMEIER, K. P. (2004): *Segregierte Armut in den Städten – Strategien sozial integrativer lokaler Politik*. In Bertelsmann-Stiftung (Hrsg.): *Demographie konkret – Handlungsansätze für die kommunale Praxis*. Gütersloh [online] http://www.wegweiser-kommune.de/themenkonzepte/sozialelage/download/pdf/Segregierte_Armut.pdf letöltés: 2008. 09. 23.

- Szeged Megyei Jogú Város Antiszegregációs Terve 2008. [online] http://www.szegedvaros.hu/letoltesek/doc_download/1550-antiszegregacios-terv.html letöltés: 2008. 10. 16.
- SZELÉNYI I. (1973): *Bevezető tanulmány*. In Szelényi Iván (szerk.): Városshociológia. Budapest, KJK, 7–40. pp.
- SZELÉNYI I. (1990): *Városi társadalmi egyenlőtlenségek*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- TÍMÁR J.–VÁRADI M. M. (2000): *A szuburbanizáció egyenlőtlen területi fejlődése az 1990-es évek Magyarországon*. In Horváth Gyula–Rechnitzer János (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 153–175. pp.